

EKLÉZSIÁK JÖVEDELMI OSZTÁLYOZÁSA A REFORMKORI BIHARI REFORMÁTUS EGYHÁZMEGYÉBEN¹

BÍRÓ ENDRE

Beérkezett/Received: 2026. március 27.

Lektorálva/Reviewed: 2026. április 10. – 2026. április 24.

Elfogadva/Accepted: 2026. május 15.

DOI: <https://doi.org/10.14232/dsz.2026.1.78-124>

ABSTRACT

The income classifications of parishes within an ecclesiastical administrative unit offer exciting opportunities for historical research. This study focuses on the Reformed Diocese of Bihar and explores the factors behind the formation of its parish classifications using two methodological approaches. The legitimacy of the classification from 1820 is examined through the collection of ministers' salary records from 1823, while the classification from 1844 is analyzed on the basis of payments made by congregations to the agents' treasury between 1822 and 1843. One of the key findings is that within a single ecclesiastical unit, multiple rankings based on different considerations could coexist simultaneously. Furthermore, neither the pastors' salaries nor local trends in charitable donations exerted an exclusive influence on the classification of parishes.

Keywords: income classification of parishes, minister's salary records, agents' treasury, piety, church discipline.

ABSZTRAKT

Egy egyházigazgatási egység gyülekezeteinek jövedelmi osztályozása izgalmas vizsgálati lehetőségeket rejt magában. Jelen tanulmány e tekintetben a Bihari Református Egyházmegyét veszi górcső alá, az osztályozások kialakításának tényezőire pedig két módszer mentén keres választ. Az 1820. évi osztályozás létjogosultságát az 1823-as lelkészi díjlevélgyűjtemény segítségével járja körbe, míg az 1844. évi osztályozást az eklézsiák 1822–1843 közötti ágensi pénztári befizetéseinek keretében vizsgálja. A kutatás egyik fontos tanulsága, hogy egy egyházigazgatási egység területére nézve egyidőben több, eltérő megfontolásokon alapuló rangsorolás is létezhet, továbbá a lelképásztörök fizetése és a karitatív adományok helyi trendjeinek alakulása nem gyakorolt kizárólagos hatást az egyes gyülekezetek későbbi osztályozására.

Kulcsszavak: gyülekezetek jövedelmi osztályozása, lelkészi díjlevél, ágensi pénztár, kegyesség, egyházfegyelem.

BEVEZETÉS

A gyülekezetek anyagi és szellemi vonzereje („piacképessége”) rendszeresen foglalkoztatja a kutatókat.² Ennek némileg ellentmond, hogy az eklézsia-osztályozás jelenségéről mindeddig kevés forrás él a köztudatban,³ aminek okai az egyes egyházmegyék szervezeti struktúrájában kereshetők, hiszen egy gazdaságilag kiegyensúlyozott területen fekvő esperesség esetében kevésbé tűnik indokoltnak az egyházközségek bőséget vagy szegénységet sugalló címkézése. Ugyanakkor a Tiszántúli Református Egyházkerületet érintő, 1821–1822-ben végrehajtott igazgatási átszervezés és a mögötte felsorakozó érvek arra mutatnak, hogy az érintett szuperintendencia inkább túlméretezett (a világi igazgatási keretekhez nem is feltétlenül illeszkedő) területű, ezáltal jelentős számú, egymástól eltérő gazdasági adottságú és szokásjogi háttérű eklézsiákat tartalmazó traktusokban bővelkedett.⁴ Ilyen diverzitás jellemezte a Bihari Egyházmegye világát is, amely az átszervezés előestéjén 71 gyülekezetet igazgatott, köztük másfélszázas és nyolcezres lélekszámút is,⁵ ezek földrajzi elhelyezkedése, nemzeti-felekezeti környezete pedig rendkívül változatos volt.⁶ A nagy kiterjedés már önmagában is egyfajta belső rendszerezésre ösztönözte a traktust, ami az egyes processzusok félhivatalos megállapítása⁷ mellett az eklézsiák időnkénti klasszifikációjában is testet öltött.

A gyülekezeti-lelkészi jövedelemhez kapcsolódó osztályozások vizsgálatát a történettudomány több szempontból is hasznosíthatja, különösen akkor, ha ezeket más primer források bevonásával próbálja értelmezni. Az önmagukban első-sorban csoportviszonyításra alkalmas, az egyes gyülekezeteket informális jelleggel rangsoroló ún. klasszifikációk egyrészt lelkészi díjlevelekkel társíthatók, mert azok további kvantitatív és kvalitatív elemekkel árnyalják az adott közösség anyagi helyzetét, melyek által részben megvilágíthatók a besorolás indokai. Ugyanezt a célt szolgálják másfelől az egyházak karitatív tevékenységét számokba öntő éves kimutatások, melyek egyúttal támpontot nyújthatnak az egyes helyeken az egyes lelkészek által eltöltött szolgálati évek számának értelmezéséhez; ehhez kapcsolva az egyházmegyei forrásokat lehetőség nyílik az eklézsiák piacképességének a lelkészi fizetésen túlmutató tényezőinek (pl. lelkészi szolgálat hívek általi megítélése, a hívek alkalmazkodóképessége, földesúri hozzáállás, felekezeti arányok) számbavételére is. Jelen tanulmány, mely a fentebb hivatkozott korábbi kutatási előzményekhez kíván kapcsolódni, összesen három forrást vesz górcső alá, melyek keletkezési idejüket tekintve a reformkorba esnek. Elsőként bemutatja az egyházigazgatási átszervezést közvetlenül megelőző klasszifikációt, melynek értelmezéséhez egy korban közel álló díjlevélgyűjteményt hív segítségül, ezáltal egy állósokaságot vizsgálva. Másod-sorban ugyanezt az osztályozást veti össze a sorban következő 1844. évi példánnyal az eklézsiák ágensi pénztárba történő több évtizedes befizetéseinek tendenciáin

– egy mozgósokaságon – keresztül. Végül, a harmadik forrás formabontó jellegét és az abból levont észrevételeket taglalja.

AZ 1820. ÉVI JÖVEDELMI OSZTÁLYOZÁS A LELKÉSZI DÍJLEVELEK TÜKRÉBEN

Jelenlegi ismereteink szerint a Bihari Egyházmegye legrégebbre visszanyúló jövedelmi rangsorolása a 18. század első harmadában készülhetett, és a lelkészek fizetését alapul véve sorolta az eklézsiákat négy klasszisba. Ezek létszáma a jövedelmek csökkenésével egyenes arányban nőtt: a legfelsőbe mindössze 7, a másodikba 11, a harmadikba 18, míg a legalacsonyabb kategóriába 24 egyházközség (a létszám csaknem 40%-a) tartozott. A beosztás a csoportok jövedelmi körülhatárolása és az egyes gyülekezetek neve mellett nem tartalmaz egyéb információt, így keletkezésének időpontja sem világos,⁸ e kérdés hipotézis alapú megválaszolása pedig különálló tanulmányt igényelne. A bizonytalan keltezés és az egyes gyülekezetek beosztását tekintve e korai osztályozást a későbbi klasszifikációktól való markáns eltéréséből kifolyólag jelen vizsgálati szinten csak a klasszisok száma és aránya szerint érdemes összevetni az 1820. évi példánnyal.

A fentiekből adódóan kénytelen vagyok az első ténylegesen átlátható, egységes klasszifikációra alapozni, amely – dacára annak, hogy az egyházmegyei látogatások bizonyos tényezőkön (parochiális földek, egyházközségi bevétel) keresztül korábban is figyelemmel kísérték az eklézsiák anyagi állapotát – az 1821. évi egyházigazgatási átszervezés küszöbéig váratott magára. Ezt elsősorban az egyházmegyei lelkészi gyámintézet 1819-ben kezdeményezett felállítása⁹ tette időszerűvé, de abban is kétségtelenül hasznosnak bizonyult, hogy a gyülekezetek anyagi potenciáljának (áttételesen akár lélekszámának) pontos ismeretében az egyes traktusokat az addiginál arányosabban alakíthassák át és szervezhessék meg. Bár a közgyűlési jegyzőkönyv csak 1821-ben rögzíti a kidolgozott osztályozást,¹⁰ az erre irányuló határozat már 1820. november 25-én megszületett az akkori egyházlátogatás eredményei alapján, amely azt is megállapította, hogy a segélypénztári befizetések összegyűjtése az esperes és a többi aktuális vizitátor, kezelése az egyházmegyei pénztárnok (tisztseg szerint nevesítve a nagyváradi prédikátor) feladata.¹¹

Az új beosztás merőben eltérő képet mutat a korábbival szemben. Noha a lelkészözegek számára nyújtandó eklézsiái befizetések terén szintén a prédikátori jövedelmet tekintették irányadónak, az osztályok számát háromra csökkentették, a gyülekezetek besorolásának osztályaránya pedig jelentősen megváltozott. Eszerint az egyházközségek csaknem fele (30) az első klasszis tagjaként 2 forintot, a másodosztályba sorolt 20 eklézsia 1 forintot, míg a harmadik kategória részét képező 21 (Les létrejöttével 22) egyházközség fejenként 40 krajcárt tartozott fizetni, ami az

egyházigazgatási átszervezésig összesen 45 forint évi bevételt jelentett (volna). A számokat tekintve az előzőhöz képest sokkal arányosabb besorolási rendszer született, ám az egyes osztályok jövedelmi határai nem kerültek kifejtésre. Az idézett forrás az egyházmegyei közgyűlési jegyzőkönyvben lefektetett verzió, annak hivatalosabb, másrészt bővebb (+ jellel jelöli a bihari traktusban meghagyott eklézsiákat) és előremutatóbb volta (az 1829-ben önállóságot nyert Les¹² feltüntetése) miatt.

1. A Bihari Egyházmegye gyülekezeteinek gyámpénztári osztályozása (1820)		
Első Classis ¹³	Második Classis	Harmadik Classis
+ Henczida ¹⁴ + Bojt ¹⁵ + N[agy] Kereki ¹⁶ + K[is] Marja ¹⁷ + Bihar ¹⁸ + Szalárd ¹⁹ + Sáter ²⁰ + Csátár ²¹ + Püspöki ²² + Sz[ent] János ²³ + Bors ²⁴ + M[ező] Keresztes ²⁵ Sas ²⁶ + Furta ²⁷ + Zsáka ²⁸ + Csökmő ²⁹ Komádi ³⁰ B[erek] Böszörmény ³¹ Harsány ³² Ugra ³³ Zsadány ³⁴ M[ező] Gyán ³⁵ Geszt ³⁶ Sarkad ³⁷ N[agy] Szalonta ³⁸ Tenke ³⁹ Gyanta ⁴⁰ + M[ező] Telegd ⁴¹ + N[agy] Várad ⁴² + Ártánd ⁴³ N[ume]ro ⁴⁴ 30.~17.	+ N[agy] Szántó ⁴⁵ + K[is] Szántó ⁴⁶ + Tamási ⁴⁷ + Hodos ⁴⁸ + H[egy] K[öz] Kovátsi ⁴⁹ + H[egy] K[öz] Pályi ⁵⁰ + H[egy] K[öz] Ujjlak ⁵¹ + Vancsod ⁵² + Darvas ⁵³ Töld ⁵⁴ Apáti ⁵⁵ Okány ⁵⁶ Kőtegyán ⁵⁷ Árpád ⁵⁸ Tárkány ⁵⁹ Belényes ⁶⁰ + Elesd ⁶¹ + Örvénd ⁶² + P[uszt]a Ujjlak ⁶³ + Száldobágy ⁶⁴ N[ume]ro 20.~14.	+ Nyüved ⁶⁵ + Pelbárhidja ⁶⁶ + B[erettyó] Sz[ent] Márton ⁶⁷ Homrok ⁶⁸ Szakáll ⁶⁹ Keresztúr ⁷⁰ Ant ⁷¹ Tamásda ⁷² Baj ⁷³ B[elényes] Ujjlak ⁷⁴ F[ekete] Tót ⁷⁵ Fenes ⁷⁶ Remete ⁷⁷ + N[agy] Rév ⁷⁸ + Kakuts ⁷⁹ + Telki ⁸⁰ + Pósalaka ⁸¹ + K[is] Jenő ⁸² + Fugyi ⁸³ + Vásárhely ⁸⁴ Sonkolyos ⁸⁵ + Less ⁸⁶ N[ume]ro. 21.~14.

Forrás: BML, fond 143, inv. 276, reg. 591a, p. 340–341.

A fenti osztályozás alapját ugyan az 1819–1820. évi egyházlátogatás jelentette, a vonatkozó feljegyzésekben csak az eklézsiák anyagi javainak vázlatos összefoglalója szerepel, míg a lelkészek tényleges jövedelme nem.⁸⁷ Zilahi József segédesperes e célból 1823-ban külön kötetet nyitott meg, ami a leválasztott gyülekezetek adatait már nem tartalmazza (azok díjleveleit ugyanezen évből nem sikerült teljes körűen összegyűjteni), és saját eklézsiáját (Nagyvárad) is kihagyta belőle,⁸⁸ a klasszifikáció idejéhez viszonyított frissessége miatt mégis erre lehet leginkább – az azt megelőző időszakra kissé anakronizálva – alapozni. A 2. ábra részben ez, részben az 1823. évi egyházlátogatási jegyzőkönyv alapján készült. Fontos módszertani kiegészítő, hogy a stólaris bevétel kiszámítására szolgáló demográfiai adatok az 1822-es állapotot tükrözik, ami kényszerű kompromisszum, hiszen az egyes díjlevelek néhány kivétellel az 1823 első hónapjaiban esedékes vizitáció során kerültek rögzítésre, a Szent György-naptól Szent György-napig terjedő szolgálati évhez azonban néhány gyülekezeti anyakönyv meg nem léte miatt nem lehetne teljes körűen igazodni. A vizitációs iratokban olvasható népmozgalmi számadatok az egyes matrikulák 1822. évi számadatai tükrében olykor felülbírálatot igényeltek. A temetési rovatokban látható zárójeles számok a prédikációs halottakra utalnak, szeparációjukra pedig azért van szükség, mert az énekszavas temetéseket a lelkész munkájába bekapcsolódó iskolamester bonyolította le, amiért maga kapott stólát. Bár a tanításos szertartást sem minden esetben a prédikátor végezte,⁸⁹ az anyakönyvek ekkor még ritkán tüntették fel a temető egyházi személy kilétét, ezért kénytelen voltam a prédikációs halottakat lelkészi munkának és stólabevételnek elkönyvelni. Azon gyülekezetek esetében, melyeknek matrikulái a vonatkozó időszakból nem maradtak fenn vagy lappanganak (pl. Bihar, nagyvárad 1820–1839-i esketési), hiányosak (pl. Szentjános,⁹⁰ Magyarakucs)⁹¹ vagy sérültek (pl. Csökmő), fiktív aránybecslést végeztem a megismerhető eklézsiák éves temetési arányszámai alapján. Eszerint az esetek 34,09%-ában lehet szó papi temetésről.⁹² Előfordult, hogy ugyanazt a halottat két helyen is bejegyezték, pl. az 50 éves mezőtelki Beretz(ki) Jánost Fugyivásárhelyen érte a hirtelen halál, és mivel ott temették el, az otthoniak már csak az emlékére kért prédikáción vigasztalódhattak.⁹³ Az is megesett, hogy a parókus lelképásztor távollétében másnak kellett ellátnia a szolgálatot, így került sor a Hegyközújlakon elhunyt 74 éves Szűts Mihály jákóhodosi prédikátor általi eltemetésére,⁹⁴ aki telki kollégájával ellentétben nem örököltette meg saját eklézsiája anyakönyvében a másutt végzett szolgálatot,⁹⁵ mégis neki kell tulajdonítani a stólát. A kapcsos zárójelben feltüntetett búcsúztatással járó ceremóniákért az általános szabályzatnak megfelelően dupla stólát számítottam. Amely földtípusoknál a szántások számán kívül nincs további kiegészítés, ott az eklézsia munkavállalása teljesként értékelendő.

Forrás: BML, fond 143, inv. 276, reg. 592, f. 2–47.; dos. 11/1822–1851, f. 18–27.; fond 32, inv. 87, reg. 34. Élesd (Aleşd) / Református / Születések, halálozások 1805–1855, házasságkötések 1806–1855. f. 4, 25, 60.; reg. 158. Bors (Borş) / Református / Születések, házasságkötések, halálozások 1815–1838. f. 38.; reg. 218. Hegyközkovácsi (Cauaceu) / Református / Születések, halálozások 1800–1839, házasságkötések 1801–1839. f. 70.; reg. 253. Hegyközcstár (Cetariu) / Református / Születések, házasságkötések, halálozások 1807–1839. f. 89.; reg. 440. Fugyi (Fughiu) / Református / Születések, házasságkötések 1780–1836, házasságkötések 1780–1830, halálozások 1786–1830. f. 29.; reg. 518, f. 85.; reg. 550. Köröskisjenő (Ineu de Criş) / Református / Születések, házasságkötések, halálozások 1773–1834. f. 61.; reg. 730. Nagyvárád (Oradea) / Református / Születések, halálozások 1820–1838. f. 6–9, 63–65.; reg. 819. Nagyvárád – Biharpüspöki (Oradea – Episcopia Bihor) / Református / Halálozások 1809–1838. p. 53–55.; reg. 860, f. 51.; reg. 926. Pósalaka (Poşoloaca) / Református / Születések, házasságkötések, halálozások 1810–1829. f. 18.; reg. 1056. Szalárd (Sălard) / Református / Születések, házasságkötések, halálozások 1791–1838. f. 91.; reg. 1074. Hegyközszáldobágy (Săldăbagiu de Munte) / Református / Születések, halálozások 1802–1840, házasságkötések 1802–1839. f. 25.; reg. 1188. Siter (Şișterea) / Református / Születések, házasságkötések, halálozások 1756–1830. f. 93.; reg. 1242. Paptamási (Tămăşeu) / Református / Születések, házasságkötések, halálozások 1795–1839. f. 119.; reg. 1279, f. 40.; reg. 1290. Mezőtelegd (Tileagd) / Református / Születések 1800–1834, halálozások 1806–1839. f. 51–52.; reg. 1362. Pusztáújlak (Uileacu de Criş) / Református / Születések 1768–1822, házasságkötések 1768–1821, halálozások 1769–1825. f. 94–95.; reg. 1367, f. 79.; reg. 1375. Örvénd (Urvind) / Református / Születések, házasságkötések, halálozások 1770–1830. f. 64.; reg. 1383. Rév / Református / Születések 1822–1836, házasságkötések, halálozások 1822–1835. f. 15.; FamilySearch – Hungary Reformed Church christenings: COLLECTION RECORD, 1624–1895: Anyakönyvek / Református Egyház, Ártánd – Kereszteltek 1764–1895 Házasultak 1765–1791, 1797–1895 Halottak 1765–1790, 1797–1895. 117.; Berettyószentmárton – Kereszteltek 1797–1895 Házasultak, halottak 1809–1895. 13.; Mezőkeresztes (Bihar) – Kereszteltek 1766–1851 Házasultak 1767–1852 Halottak 1772–1851. 283.; Bojt – Kereszteltek 1765–1895 Házasultak 1772–1895 Halottak 1771–1895. 112–113.; Csökmő – Kereszteltek, házasultak, halottak 1758–1879. 139.; Darvas – Kereszteltek, házasultak, halottak 1770–1895. 74–75.; Furta – Kereszteltek, házasultak, halottak 1765–1895. 206–207.; Kismarja – Halottak 1803–1895. 65–66.; Nagykeréki – Kereszteltek, házasultak, halottak 1741–1895. 255–256.; Told – Kereszteltek, házasultak, halottak 1783–1895. 35–36.; Váncsod – Kereszteltek, házasultak, halottak 1756–1895. 227.; Zsáka – Kereszteltek, házasultak, halottak 1766–1858. 244–245.

Gyilkos (főkeze)	Lélek Ágy	Ágyker	Termeszteli járatok sárgaként	Ágykeret fium	Ágykeret munka és eszt.	K	E	T	Szobor beretel	Boros pau	Egyetemleges járatok	Megjegyzés számok	Vélem. szám
Ártánd (Bokányi Pál-keze)	622	121	27x + 13,5x vízszint aligabonaj, 3x	100/100	54R 27x + 30R + 8R sora és faggyú, 18R	32	6	12	30R	85R	144 tűzifa	15 fűldől 4k száraz-veles, comp kaszáló, 12k tavasz, kőbortor- kaszáló (száraz), e öltés	48
Bereitvősz emmaron (Kápolnási János)	767	148	12,2x			24	8	13	40 Ft	96 Ft	144 tűzifa 144 tűzifa, 60x szára, 3x 1,50 tűzifa, 144 tűzifa, 144 tűzifa	40k tavasz-össz veles 2 száraz** kőbortor-kaszáló-dimveitől száraz (tavasz), 2kaszáló, e öltés	52
Bian (Sokodár József peztárnok)	1829	320	15,9x	1v 2xlet 0,5v aligabonaj, 4x	88 Ft	91	24	58	118R 20x	203R	25k tűzifa, 1k tűzifa (6v), 11m 50, 11x20, 6x szára, 80 tűzifa, 40x szára, 24xk bor 112x tűzifa, 9f olvasztóan faggyú, 2/60x szára, 20x mész	8k fűld 3föld, 6v veles 3, 2k kőbortor-dimveitől száraz	1
Bajt (Pap István)	968	194	12,4x + 30x/1 mész kőbortor-4	40R + 7R mástól + 52/7	194v 2xlet 0,5v aligabonaj, 4x	32	16	26	74R	121R	112x tűzifa, 9f olvasztóan faggyú, 2/60x szára, 20x mész	8k kaszáló felbontás, 4k össz veles** 3száraz (>8k száraz), 4k kőbortor-*, 3v kender- + díme- kőbortor-dimveitől száraz, e öltés	1
Bors (Székelyházi József)	1011	208	7,5x	1v tűzifa	25R 30x + 2R gyertyára	59	14	20	67R	95R	20k zab, 60x tűzifa, 20x vaj, mész	2k fűld 3föld fűld 6v 2 és tavasz 1 száraz-veles** kaszáló kőbortor- kaszáló, kender-dimveitől száraz, 1v fűld száraz, e öltés	36
Csokmő (Vida Sándor)	1469	230	13x	8k mástól	50 Ft	54	21	18	70 Ft	120 Ft	35k tűzifa, 40x, 1,50 tűzifa, 11x20	5k 6v veles 2száraz, 6v kaszáló, plu 6k fűld 4v, kőbortor-dimveitől száraz- veles*, kender-dimveitől száraz, 8k tűzifa öltés	38
Darvas (Dobai Ábrahám)	487	105	22,9x	10v tűzifa, 10v mész, 4, sz fű, csi mész, kőbortor-4	40R (2,12x) + 3R tűzifa helyett	20	6	33	46R	89R	20k tűzifa és 40x, szára, 40k mástól, 144 tűzifa		2
Érd (Sarkosi Samu)	560	113	2,5x + 13,5x vázson helyett + 12- kőbortor-4, 5v	≤48R 1,5x + ≤21R 12x	5113v tűzifa, 10v mész, sz fű, csi szára, 66,5v	33	10	11	41 Ft	89R		1-10v 4v és 10k tűzifa 4v**	36
Fegyér (Kézdi Dániel)	284	54	3,4x	10v tűzifa, csi fű, 10v mész, kőbortor-4	30R 36x	13	3	15	25R	55R		2k 6v száraz-veles** 10x száraz kaszáló, 5v kőbortor- és 2v kender-dimveitől száraz-veles**	3
Fegyér (Kézdi Dániel)	261	46	4x	10v tűzifa, kőbortor-4, 10v mész, kőbortor-4	40R + 5R mész, 4v szára, 50x mész	24	2	10	20 Ft	66 Ft	35k tűzifa, 40x, 100k mész, 144 tűzifa, 11x20	3k 6v száraz-veles 2száraz** 5k tavasz fűld 4v, plu kaszáló, 20v kender-dimveitől száraz, 33k tűzifa öltés	36
Fegyér (Kézdi Dániel)	943	223	10,8x	40R + 5R mész, 4v szára, 50x mész	40R + 5R mész, 4v szára, 50x mész	58	10	21	71R	111R	100k tűzifa, 11x20	3k 6v száraz-veles 2száraz** 5k tavasz fűld 4v, plu kaszáló, 20v kender-dimveitől száraz, 33k tűzifa öltés	1
Hegyi (Kézdi Dániel)	1310	282	21,3x	100R + 5R mész, 4v szára, 50x mész	40R + 5R mész, 4v szára, 50x mész	58	12	21	20x	20x	150 tűzifa, 11x20	5k fűld 20v száraz-veles- bortor-dimveitől száraz, 2v kender-dimveitől száraz, 40x	1
Vadai (Kézdi Dániel)	780	150	20,4x	51 Ft		33	12	19	57 Ft	108 Ft	25k tűzifa, 18x tűzifa		2

85

Gyűjtőket (utak neve)	Lelek, kő, kőbőr	Természeti javak és sziklák	Árnyékosított terület	Árnyékosított terület	K. E. T.	Székely börze	Börze pénz	Egyéb értékes javak	Megjegyzések munkák	Vélemény szavazat
Nagyvárad (Zilah József sejtelmes)					142 (36) (3)	143 Ft 40x				
Nyíregyháza (Zilah József)	11 Ft + 2,25 Ft székely	11 Ft + 2,25 Ft székely	68 Ft + 51 Ft székely	≤ 68 Ft + 51 Ft székely	12 3 5 (2)	14 Ft	12 Ft	12 Ft	11 Ft + 2 Ft + 1 Ft székely	3
Órmeny	11 Ft + 2,25 Ft székely	11 Ft + 2,25 Ft székely	70 Ft + 25 Ft + 10 Ft székely	70 Ft + 25 Ft + 10 Ft székely	23 65 Ft 25 Ft	23 Ft 25 Ft	23 Ft 25 Ft	23 Ft 25 Ft	11 Ft + 2 Ft + 1 Ft székely	2
Paprányosi (Nagy István)	142 37 5x	142 37 5x	88 Ft + 45 Ft	88 Ft + 45 Ft	25 8 (3)	119 Ft	119 Ft	119 Ft	11 Ft + 2 Ft + 1 Ft székely	2
Pálházi (Biblia István)	≤ 30 Ft (15 Ft) + 24 Ft	≤ 30 Ft (15 Ft) + 24 Ft	≤ 34 Ft + 51 Ft	≤ 34 Ft + 51 Ft	21 3 9 (9)	19 Ft	19 Ft	19 Ft	11 Ft + 2 Ft + 1 Ft székely	3
Pósztak	38 Ft + 12,25 Ft + 6	38 Ft + 12,25 Ft + 6	38 Ft + 12,25 Ft + 6	38 Ft + 12,25 Ft + 6	15 8 7 (3)	12 Ft	12 Ft	12 Ft	11 Ft + 2 Ft + 1 Ft székely	3
Püspöki (Nagy István)	2224 478 10 5x	2224 478 10 5x	85 Ft + 6 Ft	85 Ft + 6 Ft	61 (25)	127 Ft	127 Ft	127 Ft	11 Ft + 2 Ft + 1 Ft székely	1
Püspöki (Nagy István)	465 95 30x + 1 Ft 6x helyett	465 95 30x + 1 Ft 6x helyett	47 Ft 30x + 50 Ft	47 Ft 30x + 50 Ft	19 Ft	66 Ft	66 Ft	66 Ft	11 Ft + 2 Ft + 1 Ft székely	2
Rév (Illés István)	368 52 40x	368 52 40x	52 Ft + 40 Ft	52 Ft + 40 Ft	22 3 (5)	20 Ft	20 Ft	20 Ft	11 Ft + 2 Ft + 1 Ft székely	3
Sier (Kovács István)	602 150 1 Ft 6x helyett	602 150 1 Ft 6x helyett	≤ 50 Ft	≤ 50 Ft	13 3 4 Ft	109 Ft	109 Ft	109 Ft	11 Ft + 2 Ft + 1 Ft székely	1
Szalárd (Illés István)	1712 390 1 Ft 6x helyett	1712 390 1 Ft 6x helyett	50 Ft + 51 Ft	50 Ft + 51 Ft	81 132 Ft	182 Ft	182 Ft	182 Ft	11 Ft + 2 Ft + 1 Ft székely	1
Szalárd (Kovács István)	1117 232 9 1x	1117 232 9 1x	35 Ft	35 Ft	44 12 (6)	40x	40x	40x	11 Ft + 2 Ft + 1 Ft székely	1
Tóth (Sima István)	292 74 24 5x	292 74 24 5x	30 Ft	30 Ft	13 6 7 (3)	20 Ft	20 Ft	20 Ft	11 Ft + 2 Ft + 1 Ft székely	2
Vancsod (Molnár Mihály)	1443 232 13 2x	1443 232 13 2x	51 Ft	51 Ft	49 16 (1)	20 Ft	20 Ft	20 Ft	11 Ft + 2 Ft + 1 Ft székely	2
Zala (Kovács István)	1419 242 7 4x	1419 242 7 4x	29 Ft 45x	29 Ft 45x	26 63 Ft	93 Ft	93 Ft	93 Ft	11 Ft + 2 Ft + 1 Ft székely	1

2.1–3. Lelkesi díjazás a díjlevelek és a népmozgalmi adatok tükrében (1823)

JEL- ÉS RÖVIDÍTÉSMAGYARÁZAT (2.1–3. ábra)

* ha a prédikátor szerez magának

** prédikátor vetőmagjával

*3 prédikátor művelteti

* előző kettő együtt

*4 speciális kitétel: jószágos özvegy(asszony); orsós asszony; különös/egész telkes gazda; gyalog ember; feleséges fiú; akinek öröksége és kaszálója / szőlője / marhája van/nincs; feleséges fiú + akinek nincs kaszálója

*5 annyiszor/amikor a lakosok maguknak szoktak

*6 késedelmével arányosan

-> következő évben

fekete keret – özvegyek mindennek a felét fizetik

feltételes/vagylagos szolgáltatás; fixumból számított fiktív fejadó/hipotetikus átlagolás

$n[x, y] = nx, ny$

comp = competáló; cs = cseber; csi = csille; E = esketés; e = elegendő; em = embermíves; ev = embervágó; f = font; Ft = forint; ford = forduló; i = icce; k = köből; K = keresztelés; ka = kapaalj; kcs = kis cseber; ké = kéve; kn = kanna; köv. = következő; la = láncaja; lp = lelkipásztor; m = mázsa; ök = öreg köből; n = napi; nv = nagy véka; öv = öreg véka (42i); p = porció; phu = parochiális ház után; pm = pozsonyi mérő (0,5k); pv = pozsonyi véka (0,25k); r = rész(let); s = sessio; sz = szekér; T = temetés; v = véka; vo = vonó; xr = krajcár

A papok és tanítók díjazása számos elemből tevődött össze. A természetben nyújtott szolgáltatások és az eklézsia javára végzett munka sokfélesége és minőségi eltérései miatt elsősorban a készpénzmennyiségekből lehet kiindulni,⁹⁶ bár előfordult, hogy egy alacsonyabb klasszisba sorolt egyházközség tetszetősebb összeget biztosított egy magasabb osztályú társánál. E látszólagos anomália megértése a nehezebben kvalifikálható természeti juttatások áttekintését igényli⁹⁷ (2.1–3. ábra) – annál is inkább, mert a korban a szükségeshez képest kevés pénz állt rendelkezésre, így számolni kell azzal, hogy a helyi viszonyok között csekélynek tűnő készpénzmennyiséget a vegyes adózás természetbeli elemei kompenzálták.⁹⁸ A naturáliák tisztánlátását számos egyedi jellegzetesség,⁹⁹ ködös,¹⁰⁰ nem egyértelműen számszerűsítő¹⁰¹ vagy szubjektív megfogalmazás,¹⁰² olykor felfüggesztő feltétel bonyolítja.¹⁰³ Az összehasonlítás nehézsége és a szolgáltatások nagyfokú változékonysága¹⁰⁴ miatt jelen fejezet csak az 1823-as állapotok felmérésére vállalkozik.

A készpénzfizetés mértéke egyes helyeken fix összeg volt, másutt ágyszám alapján változott. A megadott értékek (rajnai forintban és krajcárban történő) egységesítésével kapott összegek nem feltétlenül egyezhettek a lelkészek által ténylegesen kézhez kapott pénzmennyiséggel, hiszen számos gyülekezet lehetőséget nyújtott az egyes naturáliák más naturáliákkal vagy pénzzel történő helyettesítésére, ami azokat a híveket érintette, akik nem rendelkeztek pl. a szekér fa behordásához szükséges marhaállománnyal vagy a musthoz elengedhetetlen szőlővel (pl. Hegyközújlakon egy szekér fát 6 icce musttal vagy 1 rajnai forintnak megfelelő összeggel lehetett

helyettesíteni). Az élesdi, kisjenői, nyüvedi és pósalakai díjlevél azt is rögzíti, hogy a prédikátort mekkora összeggel kell kárpótolni, ha a földdel nem rendelkező gazda Szent Mihály-nap utánra vagy „nagyon későre” halasztaná a szénapénz kifizetését. Mindemellett az ágybérszám alapú összegek is csak hozzávetőlegesnek tekinthetők, hiszen nem tudni pontosan, hány nőtlen adózó legény, özvegy vagy orsóval élő asszony élt a gyülekezetekben, akik méltányosságból kevesebbet fizethettek a többieknel. Nem utolsósorban az is fontos szempont, hogy az adott egyházközség tagjai mennyire megbízhatók, azaz megfelelően (időben, tételeken stb.) teljesítik-e a konvencionális szolgáltatásokat vagy a stólaris fizetséget, törlesztik-e a prédikátor irányában keletkezett esetleges tartozásait, kellő részletességgel és lelkiismeretességgel vezeti-e a gondnok a számadásokat és egyáltalán sikeres-e a gyülekezet, illetve a belső személyek gazdálkodása.¹⁰⁵

A lelkész pénzbevételeinek másik alappillére a stólaris szolgáltatásokért kapott fizetség volt, melynek tényleges összege a vizitációkor rögzített demográfiai adatokból és az anyakönyvek vonatkozó évi keresztelési, esketési és temetési bejegyzéseiből számítható ki. Az egyházkerület az egységes stóladíjakat a napóleoni háborúk által előidézett pénzromlás¹⁰⁶ és az egyháziak ezt övező elégedetlensége miatt 1807-ben megkészszerzte. Ettől fogva egy keresztelés 20 krajcárba, egy esketés és egy temetés 2–2 rajnai forintba került (megkülönböztetett ceremóniáért további duplázás járt), míg egy anyakönyvi kivonatért 1 rajnai forintot kérhetett a prédikátor.¹⁰⁷ A stólamegoszlás a korabeli népmozgalmi törvényszerűségeket képezte le, hiszen általában a tételenként legkevesebbet fizető keresztelesek száma volt a legnagyobb, míg esketésekből volt a legkevesebb, a temetéseken pedig az iskolamesterrel „osztozott” a lelkipásztor. Utóbbi tényből az is leszűrhető, hogy a magas halálozás nem feltétlenül jelenti a lelkész egyenesen arányos mértékben megugró stólabevételét, miközben az alacsony mortalitás általában együtt jár a szerény stólahozammal (2.1–3. tábla). A központi szabályozástól a bihari traktus átszervezés után is megmaradt gyülekezetei közül csak hárman tértek el. Közös jellemzőjük, hogy az esketést és a temetést csak vonás forintban fizették, Fugyi és Mezőtelegd azonban a matricularis extracutusért is 2 vonás forintot adott, utóbbi pedig a keresztelés terén is nagyvonalúbbnak (1 vonás forint) mutatkozott. A normától egyedül Kismarja tért el összességében negatívan: 30 krajcárt adott kereszteleseknél, de a vonás forintban fizetett többi stóla miatt 26 krajcárral veszteségesebb volt a kánonban szereplőnél, ami 1823-ban 35 rajnai forint 28 krajcár kiesést jelentett. A gyülekezet lelkipásztora ezzel együtt is az ötödik legnagyobb stólabevételt könyvelhette el az egyházmegyében (ez az észrevétel normál díjszabás esetén is megállná a helyét), az alapból biztosított készpénz mennyisége pedig mindössze Hegyközsáton, Örvenden és feltételesen Siterben volt kedvezőbb úgy, hogy Posta János a nádjárandóság pénzben fizetése esetén már meg is előzte csatári kollégáját, Örvénd prédikátora egy püspökségi végzés

értelmében hatalmas summa szénapénzt kapott,¹⁰⁸ a kimagasló siteri juttatás pedig tulajdonképpen fikció, hiszen csak akkor valósulna meg, ha senkinek nem lenne szülője a hívek közül. A siteri pap mellett a hegyközüjlakinak sem biztosítottak alapból készpénzt (ebből kifolyólag a kettejük esetében a 0 forint és az ominózus naturália teljes pénzre váltásának középértékét adtam össze a stólával), ott a két kanna mustot 24, az egy szekér fát 9 krajcárral helyettesíthette a borral vagy marhával nem rendelkező egyháztag. (Figyelemre méltó, hogy a siteri lelkész 25 icce must helyett kapott 1 rajnai forintot, míg az újlaki 40-ért. Ez is jó példa arra, hogy az azonos nemű naturáliák minősége és ezáltal értéke helyenként különbözött, nehezítve ezzel a parókiák piacképességének összehasonlítását.) Mindez jól szemlélteti, hogy miért volt a korabeli lelkész az egyházi felsőbbségek rosszsallása ellenére arra kényszerülve, hogy maga is gazdálkodjon, kereskedjen.¹⁰⁹ Az 1823-as bihari és az 1830-as békési fixumok összehasonlítása tetemes különbségekre tapint rá, hiszen a vizsgált egyházmegye elitje e téren legfeljebb Dobozzal, Gyulával és Vésztővel (127 rajnai forint 30 krajcár) versenyezhetett, míg a bihari léptékkal meg nem közelített lakosságszámú Békés, Hódmezővásárhely, Makó, de még a kb. másfélezres Debelyácsa is ezen összegek többszörösével traktálhatta lelkipásztoraikat.¹¹⁰

Az alapjövedelem mértéke ugyanakkor nem determinálja feltétlenül a lelkész anyagi helyzetét és a gyülekezet rangsorolására sem mindig lehet belőle logikusan következtetni. Az elsőosztályú borsi eklézsia gyertyapénzzel együtt is csak a magyarkakucsi pénzjuttatás másfélszeresét kínálta prédikátorának, azonban a befolyt stólapénz népmozgalmi okokból csaknem a kakucsi érték hatszorosára rúgott. Kakucs után a legszerényebb alapjövedelmet a nagyszántói lelkipásztor kapta, akinek stólaris bevétele is hasonló összegű volt. A legtöbb stólapénzt 1823-ban az esperesi hivatalt viselő szalárdi pap gyűjtötte be, ami annak volt köszönhető, hogy itt volt a legmagasabb a házasságkötések és (Nagyváradot leszámítva) a prédikációs temetések száma; ezzel a mezőnyben középszerűnek tekinthető alapjövedelme több mint kétszeresére tett szert. Varga János mezőkeresztesi lelkész hiába regisztrálta a második legtöbb (a szalárdi szám másfélszeresét kitevő) keresztelest az egyházmegyében, a kevesebb esketés és prédikációs temetés miatt stólaris bevétele meg sem közelítette Illyés Jánosét. Szintén 100 forintot meghaladó stólahozamot könyvelhetett el Bihar és Püspöki prédikátora, akik magas alapjövedelmüknek köszönhetően nem csak több készpénzt forgattak az adott évben, mint előbbi szolgatársaik, de esetükben ez még a 200 forintot is meghaladta. Utóbbit a kismarjai Posta János csak abban az esetben mondhatta el magáról, ha a nád-szolgáltatás helyett is készpénzt kapott. Nagyvárad vonatkozásában a konvenciók kötet és az anyakönyv hiányossága miatt csak a keresztelesek és temetések száma rekonstruálható, az ezekből befolyt összeg azonban már önmagában túlszárnyalta jópár elsőosztályú eklézsia prédikátorának éves készpénzbevételét. Egyes helyeken

a fixum vagy ágybérből származó pénz jelentősen meghaladta a stólák összegét (a Debreceni Egyházmegyében ez volt az általános):¹¹¹ a paptamási lelkész a bihari és mezőtelegdi eklézsiát megszégyenítő ágypénzét mintegy harmadannyi stóával tudta kiegészíteni, a nyüvedi fixumhoz képest pedig traktuális szinten is rendkívül alacsonynak hat az ott jelentkező, a kakucsival szinte egyező értékű stólaris jövedelem. A két készpénzfaktor ugyanakkor számos egyházközséget illetően kiegyenlített: 5 forint alatti eltérés tapasztalható Darvas, Fugyi, Kakucs, Telegd, Nagyszántó és Told esetében.

Noha az egy ágybéalapra jutó személyek száma Biharban is hasonló (5,2) volt, a házaspárok számán alapuló ágyszám Rácz István debreceni traktusra vonatkozó megállapításával¹¹² ellentétben nem mindig állt arányban a lakosságszámmal (vö. Furta és Nagykereki vagy Váncsod és Hegyközcstár helyzetét), és a besorolás sem feltétlenül alkalmazkodik ezekhez a számadatokhoz. Jelentős lélekszámbeli különbségek tapasztalhatók az azonos ágymennyiséget nyilvántartó eklézsiák között is. A 602 fős Siterben, a 780 fős Hegyközpályiban és a 862 fős Mezőtelegden egyaránt 150 ágyat tartottak nyilván, és a 74–74 ágygal bíró Nagyszántó és Told lélekszáma között is több mint száz, a 232-es ágyszámú Szentjános és Váncsod esetében több mint 300 főnyi eltérés tapasztalható. Az első klasszis legalacsonyabb lélekszámú eklézsiáját, Sitert hat másodosztályú egyházközség és a harmadosztályú Berettyó-szentmárton (767) is maga mögé utasította, akárcsak az első osztályban legkisebb ágyszámmal (121) rendelkező Ártándot (622). Ugyanebben a klasszisban Ártánd, Bors, Szentjános és Zsáka nem tudott 100 rajnai forint fölötti költségvetést biztosítani lelkészének (mint láttuk, ez Siterben sem volt garantált). 800-as lélek- és 180-as ágyszám felett egy gyülekezet általában az első kategóriába esett, az egyetlen kivétel a másodosztályban messze kiugró adottságokkal rendelkező Váncsod volt, amely kilenc, illetve tíz elsőosztályú eklézsiát is megelőzött. A másodosztályban szolgáló prédikátorok majdnem fele szintén 100 rajnai forintot meghaladó költségkeretre tett szert (egyedül Örvénden volt 200-nál magasabb), a többiek jövedelme 40–90 forint közötti tartományban mozgott. A harmadrangú egyházközségek halmazában legmagasabb ágy- és lélekszámú Szentmárton tíz másod- és egy elsőosztályú eklézsiát ért utol, meghaladva a másodosztály végén kullogó Nagyszántó és Told népesség- és ágyszámának összegét, ezáltal lekipásztora, Kápolnási Mihály több pénzt keresett, mint említett kollégái, de már ő sem gazdálkodhatott 100 forintból. E két gyülekezetéhez hasonló mutatókkal rendelkezett a harmadosztályú Mezőtelki is, ahol Szűts József szintén nagyobb ágybér- és stólabevétellel sáfárkodhatott, mint Makó Sándor vagy Simay Mező István. A 74-nél kevesebb ágygal bíró eklézsiák egységesen a legalsó osztályba tartoztak, és két kivétellel a 400 lakost sem érték el. Bár fixumok és ágybérek terén a legtöbben számos másod- és egy-két elsőosztályú gyülekezetet is maguk mögött tudhattak, stólapotenciál tekintetében már csak a

másodosztály alsó mezsgyéjén mozgó egyházközségekkel vehették fel a versenyt; prédikátoraik gyakran 25 rajnai forint alatt kerestek. A nagyváradi díjlevél és népeségi adatok ismeretének hiányában elmondható, hogy a legmagasabb lélek- (2224) és ágyszámmal (478) Püspöki, míg a legalacsonyabbal Magyarakucs rendelkezett (147–30), s bár utóbbi valóban a legkisebb büdzsét tudta felmutatni, a legtöbb pénzt nem a püspöki, hanem az örvéendi lelkész gyűjtötte be.

A legalacsonyabb ágybért Örvénden kellett fizetni (25 krajcár), Fugyivásárhelyen, Nyüveden és Siterben pedig a legmagasabbat (1 rajnai forint). Ez a kiadás elsősorban az egyháztagok számára volt érezhető, a lelkész szempontjából elég csálóka kilátást jelentett. Az örvéendi prédikátornak az ágybérből alig származott több bevétele, mint a kétharmadnyi lakosságú, csaknem harmadannyi ágyat számláló Nyüved papjának, ezt a jelenséget azonban a demográfiai tényezők is ellenpontoszták, hiszen Kováts József több mint négyszer annyi stólat szerzett, mint Zalányi Ferenc, Mogyorósi Imre vásárhelyi lelkész összbevétele pedig alig érte el az örvéendi ágybérhozamot. Másrészt Kovátsnak a 100 rajnai forinos szénapénz is az elsőosztályú eklézsiák lelképásztoraival vetekedő éves költségvetést biztosított. Még szembevetőbb a különbség a legalacsonyabb fix összegeket (20–20 rajnai forint) kínáló hegyközpályi és a feleakkora lakosságú és ágyszámú nagyszántói gyülekezet esetében, előbbi népmozgalmi túlereje viszont a stóláknak egyértelműen megmutatkozik. A siteri ágybér kétélű voltát szükségtelen újból hangsúlyozni, viszont érdemes kitérni a fixumban nyújtott készpénzmennyiség ágyankénti megoszlására. Általánosságban megállapítható, hogy az elsőosztályú gyülekezetek az alapjövdelem-juttatást részesítették előnyben az ágybéres kifizetéssel szemben. Ez a gyakorlat úgy eredményezett látszólag mutatós összegeket, hogy az egyházközség tagjaira fejenként kisebb pénzügyi terhet rótt. Ebből adódóan az alacsony örvéendi ágybérnél csekély kivétellel az összes elsőosztályú vagy az örvéendi népmozgalmi helyzetnél kedvezőbb számokkal rendelkező eklézsia kímélőbb fejadóval számolt, még ha néhány esetben a pap valamely költségét külön is finanszírozta. Mindössze Mezőtelegd (34 krajcár) és a másodosztályú Hegyközszáldobágy (56 krajcár, de szénaváltsággal együtt) fixuma kalkulált az örvéendinél magasabb ágybérrel, miközben számos előkelő gyülekezet 10 krajcár alá (Mezőkeresztes mindössze 6-ra) takarélt a hívek pénzbeli hozzájárulását! Ez a jelenség ugyanakkor kevésbé a nagyobb közösségek szűkmarkúságát, mint inkább az előre várható stólaris bevétellel és a természetbeni juttatásokkal való számolást bizonyítja.

Érdemes röviden kitérni a nem monetáris szolgáltatások szerepére, összehasonlító kutatásának problematikájára is. A mindennapi megélhetéshez szorosan kapcsolódó természetbeni juttatások mibenléte nagyban függött a gyülekezetnek otthont adó település földrajzi-gazdasági adottságaitól, termelői karakterétől. Példának okáért a Bihari Egyházmegyében a Hegyköz szőlőtermő jellege¹¹³ miatt

a bor- és mustadó elterjedtebb volt a debreceni traktusban domináló mézszolgáltatásnál, de a tej- és vajnaturália itt is sokhelyütt előfordult.¹¹⁴ A siteri és hegyközújlaki must értékének előbbi összevetése rátapint a minőségi különbségre, ami más eklézsiák más terményeire vonatkozóan is előállhatott, ám azokat források hiányában és a kortárs szubjektív megélésével kalkulálva nem lehet teljességgel feltérképezni. Az egyes mértékegységek harmonizációja elé a földingatlanok esetében felmerülő sokféle standard, valamint a gabonafélék tárolására használt véka típusának, méretének helyenként eltérő értelmezései érzékeny akadályokat gördítenek, ráadásul a helyben használt véka és kanna icceméreteit sem rögzítették mindenütt. A földek mennyiségi tényezőinek összehasonlítása már csak azért sem végezhető el megfelelően, mert sokhelyütt csupán az érintett földdel kapcsolatos munka mennyiségét (pl. háromszori szántás) foglalták díjlevélbe, míg a terület nagyságát nem. (Ez azokra a földekre utalhat, amit a lelkész válthatott meg a földesúrtól, ha a gyülekezet által alapból biztosított föld termésén túl többre vagy másra is volt szüksége.) Hasonló fejtörést okoznak a prédikátor életének könnyítését célzó munkajáradékok is, mert bár a mezőgazdasági tevékenység alapvetően mindenütt érvényes komponensekből (pl. vetés, kaszálás) épült fel, ezek gyülekezetre háruló része, tényleges teljesítettsége ugyancsak helyenként változott (2.1–3. ábra). Mind ebből kifolyólag tanulmányom nem vállalkozik a természetbeni és munkaszolgáltatások komparatív vizsgálatára, a korábbi kutatásokra támaszkodva néhány tényezőt illetően mégis tehető némi összehasonlítás. Szembetűnő különbség, hogy a debreceni traktusban általában az eklézsia szolgáltatta a vetőmagot, a bihari egyházvidék gyülekezeteinek közel fele (18) azonban a prédikátorra hárította azt. Ebből az a következtetés vonható le, hogy a bihari lelkészek alapvetően kisebb terménynyereséget takaríthattak meg, mint Debrecen környéki kollégáik. Ez a szakadék még tovább tágul annak figyelembevételével, hogy a Rácz által kutatott egyházmegye szántó- és kaszálógazdálkodásának minden munkafolyamatát kivétel nélkül a hívek teljesítették, miközben bihari szomszédjaik válláról gyakran nem vették le az összes termelési teendőt, a lelkipásztorok szűk negyede (9) pedig saját maga művelte (tte bizonyos) földjeit.¹¹⁵

Jelen fejezet számos további kérdést vet fel a gyülekezetek működése, gazdálkodása kapcsán, melynek megválaszolását a források szűkszáva vagy csupán részleges rendelkezésre állása hiúsítja meg: mekkora volt a nyereségesen vagy veszteségesen gazdálkodó eklézsiák (lelkészeinek) traktusbeli aránya,¹¹⁶ a kellő időben és minőségben teljesültek-e a szolgáltatások (azaz megvalósult-e az írott forma a gyakorlatban is). Kutatásom a klasszifikációs elhatárolások feltárása érdekében elsősorban az anomáliának tűnő jelenségek monitorizálását és a mögöttes indokok kifürkészését tekinti céljának. Példának okáért nehezen érthető a váncsodi egyház másodosztályi besorolása, hiszen a korábban felsoroltak mellett tekintélyes méretű

földállománnyal rendelkezett, legalább hat elsőosztályú gyülekezetnél kínált több készpénzt papjának, akinél Örvénd mellett csak kevés egyházközség prédikátora kereshetett több pénzt a másodosztályban. Szintén a földkérdés irányából tűnik kitapogatandónak, hogy Nagyszántót miért nem a harmadik klasszisba sorolták, hiszen a fixum, stóla és természeti juttatások (kivált búza) terén is kifejezetten visszafogott adottságokkal rendelkezett. A sorból kilógó gyülekezetek gazdasági életének alaposabb megismeréséhez helytörténeti mélyfúrások lennének célszerűek, ami a jövőbeli kutatások feladata. Jelen tanulmány az 1823-as lelkészjövendelmi állósokaság vizsgálatából kapott eredményeket továbbiakban egy másik egyházmegyei forráscsoporttal árnyalja, mintegy mozgósokaságként véve górcső alá a két osztályozás között eltelt évtizedet.

ÚJ OSZTÁLYOZÁS AZ ÁTALAKULT BIHARI EGYHÁZMEGYÉBEN ÉS AZ ÁGENSI ADOMÁNYOK HELYI, ILLETVE CSOPORTOS TENDENCIÁI (1822–1844)

Jóllehet az 1820. évi osztályozás az egyházmegyei özvegy- és árvapénztár évi tagdíjainak szabályozására készült, az alapítványozó tisztviselők kezdeményezése a lelkészek vonakodó részvétele miatt mintegy két évtized alatt holtpontra jutott („tsirátlanul el rothadt”). Ebből kifolyólag 1844-re új, a bihari lelkészi kar által egyöntetűen elfogadott tervezet született, amely frissítette az eklézsiák besorolását is. Az egyházigazgatási átszervezést leszámítva 1820-hoz képest mindössze annyi változott, hogy a másodosztályú Örvénd, Paptamási és Váncsod a felső, míg a harmadosztályú Berettyószentmárton és Pelbárhida a középső klasszisba lépett elő, az időközben létrejött vármegyei rabok közösségét¹¹⁷ pedig ugyancsak az első osztályba sorolták be. A Hencida 1821–1822-es debreceni esperességhez csatolásával¹¹⁸ és Les utólagos beosztásával kialakult lépcsőzetes kiegyensúlyozottság (17–14–11) így az első klasszis irányába mozdult el, hiszen oda majdnem ugyanannyi egyházközség tartozott, mint a többi osztályba egyszerre. Az elsőrangú eklézsiák papjai 5, a másodosztályúak 3, míg a harmadvonalbeliek 1 vonás forint évi befizetésével tartoztak,¹¹⁹ ami évente összesen 130 rajnai forint 3 krajcárt jelentett.

3. A Bihari Egyházmegye gyülekezeteinek gyámpénztári osztályozása (1845)		
Első Osztály	Második Osztály	Harmadik Osztály
Ártánd	Darvas	Fugyi
Bihar	Élesd	Kakucs
Bors	J[ákó] Hodos	Less
Bojt	H[egyköz] Kovácsi	Nagy Rév
Csatár	H[egyköz] Pályi	Nyüved
Csökmő	Pelbárhida	Pósalaka
Furta	Száldobágy	Telki
N[agy] Kereki	Kis Szántó	Kis Jenő
Keresztes	Nagy Szántó	F[ugyi] Vásárhely
Marja	B[erettyó] Szentmárton	összesen = 9.
Örvénd	P[usztá] Told	
Püspöki	H[egyköz] Ujlak	
Rab egyház	P[usztá] Ujlak	
Siter	össze[se]n = 13.	
Szalárd		
Széntjános		
Tamási		
Telegd		
Zsáka		
Váncsod		
Várad		
összesen = 21.		

Forrás: BML, fond 143, inv. 276, dos. 31/1844, f. 9.

Az egyházmegyei besorolás értelmezéséhez a papi fizetések összehasonlítása helyett más potenciálbecslő eszközöz kell folyamodni, ami jelen esetben a gyülekezetek adakozókedvének vizsgálata. Ugrai János kutatásai kísérleti jelleggel kimutatták, hogy egy egyházközség ágensi-karitatív pénztár javára történő adománygyűjtésének időszakos összegei, tendenciái utalhatnak a közösség anyagi teljesítőképességének, egyházhoz való ragaszkodásának mértékére, és mindezek által közvetetten a lelkésszel való viszonyára is, azaz egyszerre tekinthetők egyfajta piacképességi és kegyességi mutatónak.¹²⁰ A karitatív pénztár bihari forrásai az egyházmegye „újjászületésének” évétől, 1822-től az 1843/1844. évig kerülnek feldolgozásra, hiszen az 1844/1845. évi bevételek már kronológiailag nem befolyásolhatták az újabb osztályozást. Az adatok kitöltöttségét illetően csak elvéve akadnak hiányosságok: az 1824. évi szalárdi adományt haramiák vitték el; Lesről 1832-ben, Révről 1838-ban, Pelbárhidáról 1841-ben ismeretlen okokból semmi nem érkezett be; az ún. „rab egyház” pedig egyetlen kimutatásban sem szerepel. Az egyházmegyei

számadásokból szervezett, körbeérő egyházlátogatási gyakorlat képe bontakozik ki, és nincs annak egyértelmű jele, hogy a vizitátorok ne jutottak volna el mindenhová.

Fontos technikai észrevétel, hogy Nagyvárad nem az elsőosztályú gyülekezetek, hanem a kategóriánkénti összesítés grafikonján szerepel (8. ábra), hiszen demográfiai viszonyaiból fakadóan is összehasonlíthatatlanul nagy hányaddal járult a szóban forgó kasszához, a közvetlenül mögötte teljesítő eklézsiák a legalacsonyabb váradi érték felét is ritkán mutatták fel. A rendkívül népes első- és másodosztály átlátható szemléltetése érdekében a szóban forgó klasszisok ekléziáit két-két csoportra tagoltam, mindkét esetben az általában tehetősebb és a gyengébb jótékonyági mutatókkal rendelkező felet különítve el egymástól. Ennek ellenére mindkét osztály egészben kerül elemzésre, vagyis a két-két grafikont egyidőben, összevetve kell nézni.

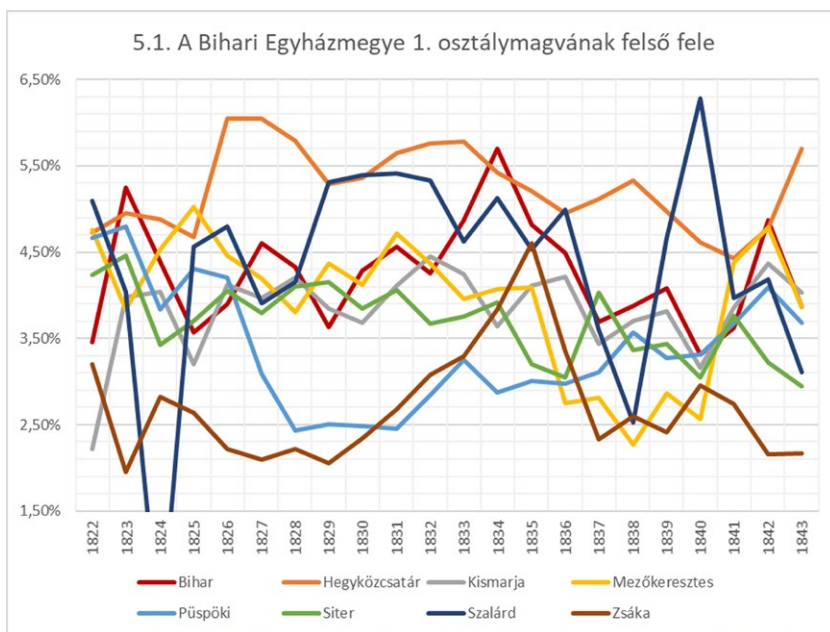
4. A Bihari Egyházmegye karitatív kasszájának éves adományai és átlagai					
1822/1823	304Ft 5,5xr	7Ft 25xr	1833/1834	354Ft 46,5xr	8Ft 26xr
1823/1824	308Ft 53xr	7Ft 32xr	1834/1835	303Ft 54,5xr	7Ft 14xr
1824/1825	291Ft 34,5xr	7Ft 7xr	1835/1836	332Ft 2,5xr	7Ft 54xr
1825/1826	300Ft 44xr	7Ft 20xr	1836/1837	338Ft 58xr	8Ft 4xr
1826/1827	282Ft 28,5xr	6Ft 53xr	1837/1838	257Ft 35xr	6Ft 8xr
1827/1828	307Ft 35,5xr	7Ft 30xr	1838/1839	256Ft 40xr	6Ft 7xr
1828/1829	292Ft 46xr	7Ft 8xr	1839/1840	245Ft 1xr	5Ft 50xr
1829/1830	297Ft 17xr	7Ft 15xr	1840/1841	262Ft 3,5xr	6Ft 14xr
1830/1831	337Ft 7,5xr	8Ft 2xr	1841/1842	245Ft 27,5xr	5Ft 51xr
1831/1832	311Ft 14,5xr	7Ft 25xr	1842/1843	197Ft 32xr	4Ft 42xr
1832/1833	335Ft 19,5xr	7Ft 59xr	1843/1844	249Ft 21xr	5Ft 56xr

Forrás: BML, fond 143, inv. 276, dos. 593/1822–1836, f. 20, 56, 68–69, 86–88, 119–121, 142–143, 180–182, 204–206, 232–234, 262–264, 287–288, 322–323, 346–348, 371–373, 398–399, 418–420.; dos. 594/1837–1853, 6, 8–9, 36–38, 60–62, 84–86, 113–115, 147–149, 181–183.

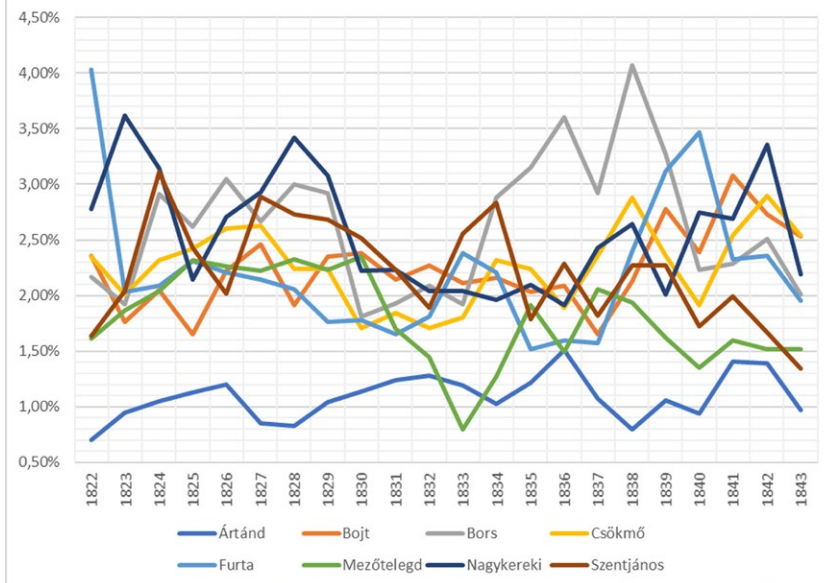
A Bihari Egyházmegye átlagosan 291 forint 28 krajcárt szolgáltatott az egyházkerület és az ágens költségeire, ebből következik, hogy egy egyházközség általában (számolva a Lest magában foglaló és az azt mellőző traktuális középértékkel) 6 forint 46 krajcár és 7 forint 7 krajcár közti pénzösszeget tett a vonatkozó perselybe. E középértékek más tiszántúli egyházmegyékkel vagy az egyházkerülettel történő összevetéséhez további kutatás szükséges, a már feldolgozott eredményeket figyelembe véve azonban kijelenthető, hogy a Bihari Egyházmegye 1830-ban a Tiszáninneni Egyházkerület átlagát meghaladóan teljesített.¹²¹

Az egyházigazgatási átszervezés a bihari traktusban 41 gyülekezetet hagyott meg, melyekhez Les menet közben társult, és már 1830-tól rendszeresen adakozott az ágensi kassza javára. Ebből kifolyólag egy eklézsia 1830-ig az adakozó összlet-szám 2,44%-át, azt követően 2,38%-át tette ki (egy gyülekezeti középérték sem esik e két átlag közé), azaz Les csatlakozásával minden egyházközség eszmei átlagrézsenedése automatikusan kisebb, valamint az sem tévesztendő szem elől, hogy az egyes gyülekezetek arányára az is hatást gyakorol, ha az adott évben egy vagy több eklézsiától nem érkezik semmi.

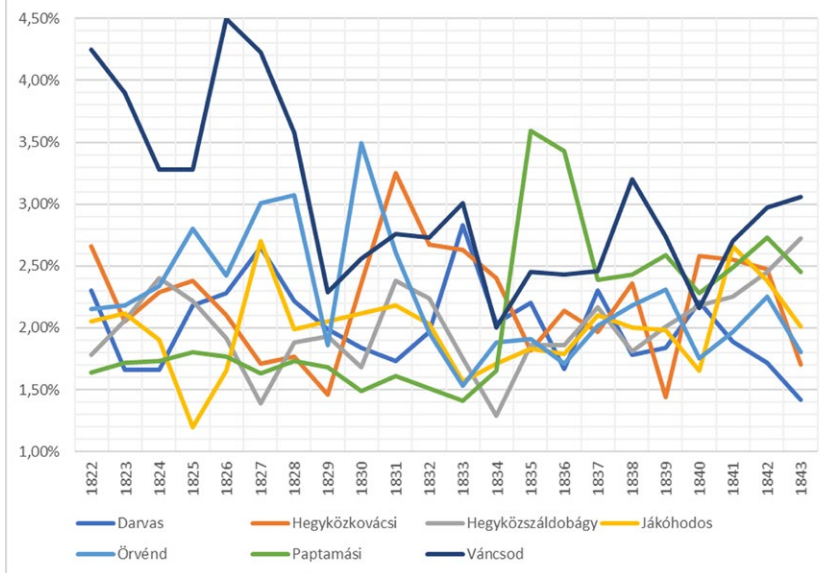
A gyülekezetek relatív többségét magában foglaló első osztály rendkívül sokszínű, súlypontja 2,5–4,5% közé tehető, néhány eklézsia között azonban hatalmas szakadékok láthatók, amit az is jól mutat, hogy a legmagasabb érték Nagyváradot (1843, 19,55%) leszámítva 6,38% (Szalárd, 1840), a legalacsonyabb 0,7% (Ártánd, 1822) volt. Várad után általában Hegyközsatár, olykor Szalárd és Bihar, nagy ritkán Mezőkeresztes vezette a rangsort, alkalomszerűen Püspöki, Kismarja, Zsáka, Siter és Bors is dobogós tudott lenni. A konvenció adatvételhez hasonlóan Ártánd ebben a mezőnyben is messze leszakadó tendenciát képviselt, amely ritkán kerekedett más egyházközség (mindkét alkalommal Mezőtelegd) fölé, a többi gyülekezet jóformán egy tágabb középmezőnynek feleltethető meg. Váradon kívül Bihar, Csátár, Püspöki, Siter és Szalárd részesedése sosem csökkent 2,38% alá, Ártánd és Telegd pedig sosem érte el azt (előbbi meg sem közelítette).

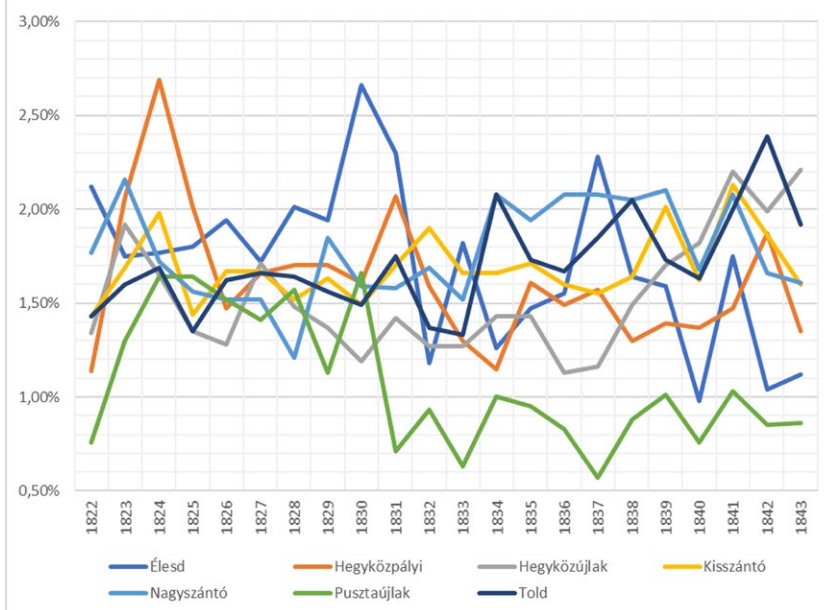
5.2. A Bihari Egyházmegye 1. osztálymagvának alsó fele

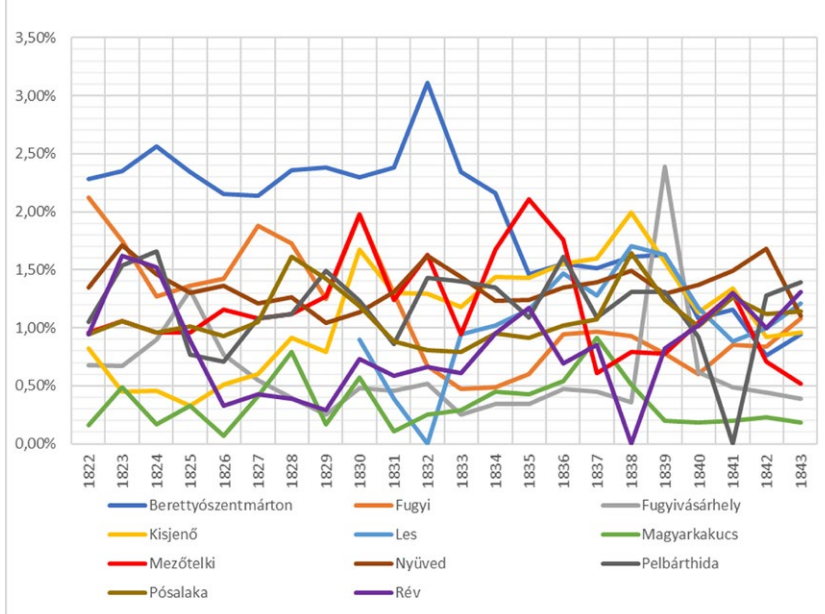
6.1. A Bihari Egyházmegye 2. osztálymagvának első fele

6.2. A Bihari Egyházmegye 2. osztálymagvának alsó fele

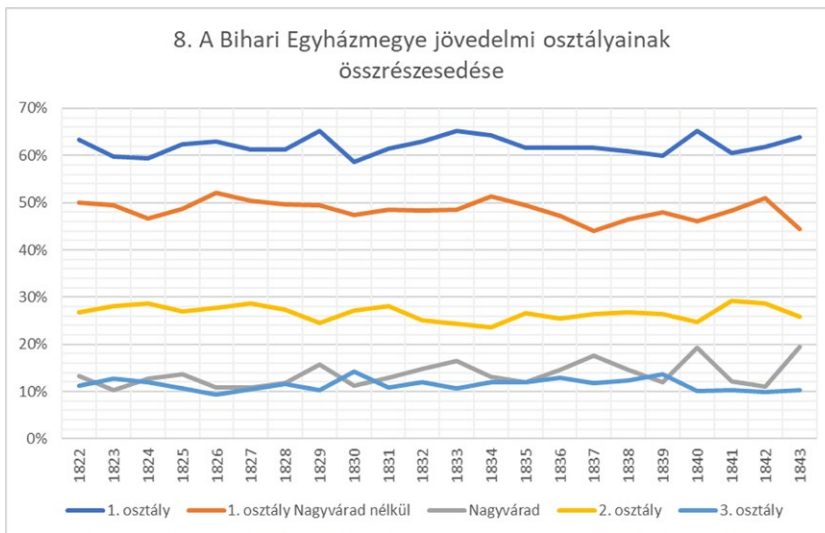

7. A Bihari Egyházmegye 3. osztályának magja

Az első klasszishoz hasonlóan heterogén másodosztály súlypontja 1,5–2,5% közé koncentrált, legmagasabb értéke 4,5% (Váncsod, 1826), a legalacsonyabb 0,57% (Pusztáújlak, 1837) volt. A csoportban Váncsod, átmenetileg Örvénd és Paptamási, időszakonként Hegyközkovácsi tört a legmagasabbra, a többi dobogós helyet illetően itt is rengeteg kilengés, alkalmi felemelkedés (pl. Darvas, Nagyszántó, Hegyközpályi, Jákóhodos, Élesd, Told, Hegyközszáldobágy) látható. Utolsó helyen szinte mindig Pusztáújlak teljesített. A klasszis eklézsiái közül a két Újlak és a két Szántó sosem érte el a 2,38%-ot.

A legkisebb gyülekezetszámmal bíró harmadik klasszis 0–1,5% közé összpontosult, legmagasabb értéke 3,11% (Berettyószentmárton, 1832), a legalacsonyabb 0,07% (Magyarkakucs, 1826) volt. A csoportban 1834-ig töretlenül Berettyószentmárton teljesített a legjobban, amit Mezőtelki, Kisjenő, Fugyivásárhely, Nyüved és Pelbárthida átmeneti „virágzása” követett. A korszak elején a legjobbak közé sorolható Fugyi, később Pósalaka, Les és Rév. A sort gyakran Magyarkakucs és Fugyivásárhely zárta, bár eleinte Kisjenő és rendszeresen Rév is az utolsók között foglalt helyett. Szentmárton és Vásárhely kivételével egy eklézsia sem érte el a 2,38%-ot.

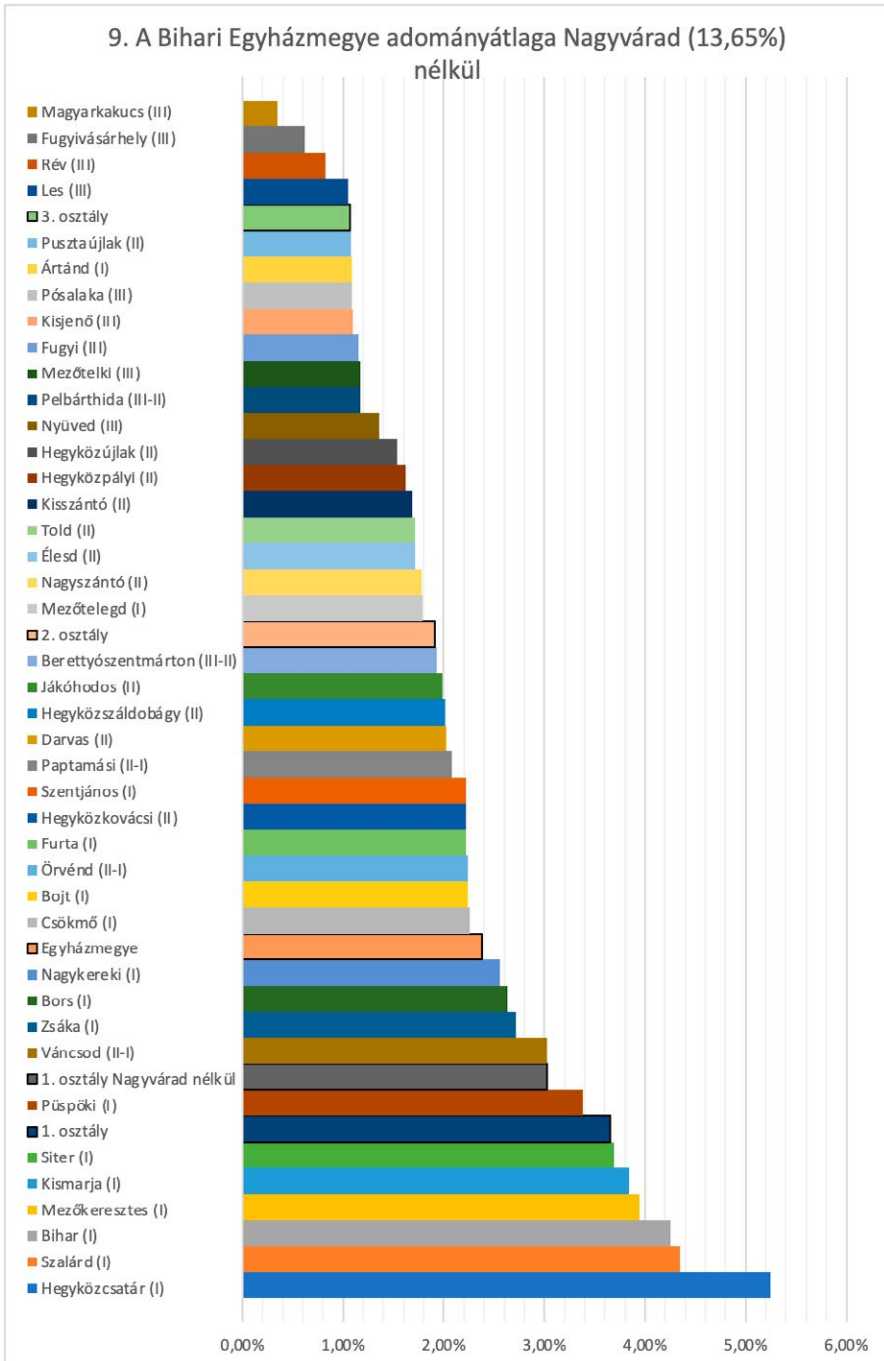
Az egyes csoportok részesedését átfogóan szemlélve érdekes kép rajzolódik ki. Az első klasszis Nagyváradot leszámítva is az egyházmegyei adományok kb. felét szolgáltatta be, Váraddal együtt ez az arány nem egyszer kétharmadra kúszott fel, ami megkérdőjelezhetetlen fölényt biztosított e csoport számára. A másodkategória összetételjesítménye a fölötte álló osztályénak a felét is csak alulról súrolta, és feltűnő módon ugyanez állapítható meg a harmadik klassziszról is. E látványos kontraszt

magyarázatához tartozik, hogy a legfelső osztály az előkelőbb és egyúttal többnyire tehetősebb eklézsiák nagyobb adakozó természete mellett már létszámfölényéből kifolyólag előnnyel indult. Fiktív versenyhelyzet voltaképpen csak az utolsó klasszis és Várad között látható, és az utóbbi gyülekezet monopolhelyzetét hangsúlyozza, hogy általában egymaga több pénzt gyűjtött ágensi célokra, mint a 11, majd 12 harmadikos egyházközség együttvéve; ellenkező szituáció pedig akkor lépett fel, ha Várad a szokottnál szerényebb, míg a harmadosztály relatíve kiemelkedő részese-
sedést könyvelt el.

Az újraosztályozást megelőző évben állt jótékonysága csúcspontján Nagyvárad (8. ábra), Hegyközsáldobágy és Hegyközüjlak, míg Siter, Szentjános és Darvas ekkor döntötte negatív rekordját (5.1–6.2. ábra). A látottak alapján érthető a másodosztályból a korszak nagy részében prominens Váncsod és a harmincas évek közepétől feltörekvő Paptamási elsőrangúvá nyilvánítása, míg Örvénd inkább a húszas években rendelkezett magasabb átlagokkal, ugyanakkor Tamásinál összességében erősebbnek bizonyult (3. és 6.1. ábra). A harmadosztály irányából történő mozgások közül Berettyószentmárton megint csak a tartós kiemelkedése miatt tűnik érdemesnek a másodosztályra, miközben Pelbárhida néha ugyan valóban második volt, ezzel általában messze elmaradt az aktuális osztályelső mögött, a vezetést pedig csak 1843-ban szerezte meg, amikor klasszisa annyira gyengén teljesített, hogy az első helyhez 1,39% is elég volt; ráadásul itt is lett volna egy átlagában jobban teljesítő eklézsia (Nyüved; 3. és 7. ábra).

Az osztályukból kilógó trendvonalak helyzete igen sajátos, hiszen Szentmárton már az 1820-as évek elején is kimagasló jellemzőkkel rendelkezett (7. ábra), és karitatív hagyományai sem hasonlíthatók össze az elsőrangúnak számító Ártándéval és általában Mezőtelegdével sem (5.2. ábra), noha a sokáig kiemelkedő tendenciája már 1833-ban zuhanó irányt vett és ez hosszú távon feltartóztathatatlanak bizonyult. Az ártándi részvétel inkább a pusztáújlakival rokonítható, hiszen mindketten klasszisuk notórius lemaradóinak számítottak és általában hasonló arányokat értek el; különbség, hogy míg előbbi hosszú ideig felfelé hullámozott, addig utóbbi a harmincas évek elején lezuhant és nem tudott visszaemelkedni (5.2. és 6.2. ábra). Az 1%-os középérték alatti Fugyivásárhely a harmincas évek derekán tényleges osztályutolsóként szerepelt, és 1839-ben sosem látott, mindenki mást megelőző magasságba nőtt, majd visszaesett a sereghajtók közé, a korábbival megegyező értékszintre (7. ábra).

Jelen fejezet a továbbiakban azt vizsgálja, hogy a lelkészek személye miképpen hathatott a jótékonysági trendek alakulására. A vizsgált időszakban Biharon (Szokolay József),¹²² Kismarján (Posta János),¹²³ Mezőkeresztesen (Varga János)¹²⁴ és Nagyváradon (Zilahi József)¹²⁵ ugyanaz a lelkész szolgált, továbbá Nyüveden csak az első,¹²⁶ Hegyközcsonáton¹²⁷ és Nagyszántón csak az utolsó évben tért el

a prédikátor személye az intervallum többi részéhez képest.¹²⁸ Erős kontraszt, hogy 1822. január 1-jétől 1844. december 31-ig Fugyiban, Fugyivásárhelyen és Réven nyolc lelkipásztor működött, ami átlagosan két-három évente történő váltást jelentett.¹²⁹

A lelkész iránti elégedetlenségnek számos változata merült fel. A korszak egészét Mezőkeresztesen töltő Varga János ellen hívei 1828-ban egy 17 tételből álló panaszlistát nyújtottak be az egyházmegye közgyűlésének,¹³⁰ 1829-ben pedig már elbocsátását kérték (sikertelenül),¹³¹ ami egybeesik egy csökkenő tendenciával, ez azonban nem hasonlítható össze az 1836–1840 közötti mélyrepüléssel (5.1. ábra), amikor 1839-ben¹³² és 1840-ben újabb konfliktusok kereszttüzébe került.¹³³ Hegyközszáldobágyon szintén nem volt felhőtlen a gyülekezet és a prédikátor viszonya: az 1822-es karitatív mélyponttal egy kölcsönös vádaskodás (részeges lelkész, csonkított fizetés) esik egybe,¹³⁴ egy másik lejtős időszakban az előjárók egy hétpontos vádirattal kívánták eltávolítani köreikből id. Daróczy Jánost (1826;¹³⁵ 6.1. ábra) aki végül 1842-ben bekövetkezett haláláig az eklézsia élén maradt.¹³⁶ Püspökiben az 1826-os lelkészváltást követően adatolható látványos zuhanás,¹³⁷ a mellékelt jótékonyági ív pedig arra utal, hogy a hívek sokáig nem tudtak vagy nem akartak megbarátkozni Pap István személyével (1832-ben arra hivatkozva, hogy „a’ Nép nem szereti”, más lelkipásztort kértek, de indokuk nem bizonyult elégségesnek),¹³⁸ a papi tekintélyt pedig más tényezők is csorbították.¹³⁹ Mindezek vélhetően szerepet játszhattak abban, hogy a gyülekezet részesedési rátája a húszas évek mélyponton való stagnálása után 1842-ig csak fokozatosan közelített az 1826-os értékhez – ezen pedig jellemzően nem lendített nagyot, hogy Papot 1837-ben ülnökké,¹⁴⁰ 1840-ben egyházmegyei jegyzővé választották¹⁴¹ (5.1. ábra). Székelyhídi József borsi (1822–1831)¹⁴² népszerűségének változásával magyarázható, hogy a húszas évek derekának tartós fellendülése (kb. 3%) utolsó éveire 2% alá esett vissza (5.2. ábra), mert 1831-ben hat vádpontot terjesztettek be ellene.¹⁴³ A Molnár Mihály alatti Váncsodon akkor érhető tetten hullámvölgy, amikor a lelkész felfedte a traktus előtt, hogy eklézsiája gondnoka sokszor az ő tudtán kívül tart presbiteri ülést a községházán, vagy akkorra időzíti azokat, amikor Molnár teendői miatt nem tud részt venni azokon, az egyházfiról pedig azt állította, hogy a beszedett gabona egy részét magának tartja meg.¹⁴⁴ Az összefüggésnek ellentmondhat, hogy az 1826-os kimagasláskor (6.1. ábra) a váncsodiak rektoruk botrányaira és leánytanítójuk engedetlenségére panaszkodtak, és csak előbbi menesztését sikerült elérniük.¹⁴⁵

A Molnár Mihály váncsodi szolgálatával kapcsolatos konfliktusok és karitatív trendek nem képeznek egyedi kontradikciót. A borsiak is gyakran panaszkodtak rá,¹⁴⁶ noha időszakával (1831–1838) komoly részesedés-emelkedés kapcsolható össze, az adakozókedv a 4,07%-os csúcsponttól azonban íj. Daróczi János alatt rövidesen a felére zuhant vissza (5.2. ábra), aki egyébként évtizedeket töltött el

társaságukban.¹⁴⁷ Hasonlóképpen Magyarkakucson a botrányairól hírhedt és végül hivatalától is eltiltott Péczeli Pál alatt (1830–1838) figyelhető meg lassú, de állandó, 1%-ot is elérő aránynövekedés, míg az őt követő Pákozdy István (1838–1841)¹⁴⁸ és Ónady Sándor idején (1841–1844)¹⁴⁹ mélyen stagnált az adakozókedv, noha közkedveltséggel és szorgalommal jellemezték őket a vizitátorok.¹⁵⁰ Pákozdy révi működését (1825–1830) szintén a kegyességi mutató konzerválódása jellemezte, majd Laky Gergellyel (1830–1832)¹⁵¹ ez ismét 0,5% fölé csúszott, holott Pákozdy ezúttal is megbecsült figuraként tűnik fel a forrásokban,¹⁵² miközben Laky Péczeli-hez hasonlóan javíthatatlan részegesnek és botrányokozónak bizonyult.¹⁵³ Mezőtelkin akkor látni kimagasló részesedést, amikor a jegyző a gondnokot túlzott költekezéssel (200 forintot fordított áldomásra, 1830),¹⁵⁴ az előljáróság Etsedi János prédikátort az eklézsia mintegy 595 forintnyi pénzének elsikkasztásával vádolta, jöllehet a panasztevők nem jelentek meg a kivizsgáló küldöttség előtt, amely így Etsedi verzióját (a hiányzó összeg kintlevőségben van) fogadta el (1835).¹⁵⁵ Úgy tűnik, a lelkész inkább csak a közösség világi vezetői körében volt népszerűtlen, mert a hívek egy évvel később ismét megmarasztották, míg az előljárók újfent sikasztással, továbbá hatáskörtúllépéssel, a kurátorral, főbíróval, iskolafelügyelőkkel és zálogosokkal való illetlen bánásmóddal vádolták, és ezekre hivatkozva próbálták a traktusnál elmozdítását (sikertelenül) kieszközölni.¹⁵⁶ Az egyházmegye más kérdésekben is következetesen Etsedi pártjára helyezkedett, hiszen ugyanazon gyűlés alkalmával az előljárók által kifogásolt Kovács Ferenc rektort a pap méltató állásfoglalását figyelembe véve a telki iskola élén hagyta.¹⁵⁷ Talán a közösség egyes rétegei között húzódó érdekellentéteknek köszönhető, hogy Etsedi alatt (1829–1836)¹⁵⁸ az adakozókedv intenzíven hullámozott (7. ábra).

Mint a fenti példák is mutatják, a trendfordulók közül általában a csökkenő irányra lehet jobban magyarázatot találni, míg a pozitív fordulatok kiváltói (kedvező lelkész-eklézsia viszony, konfliktus hiánya, virágzó gazdálkodás stb.) az egyházi szervek problémafókuszú iratképzése miatt kevésbé kerültek rögzítésre. A bihari, hegyközcsatári és nagyszántói ingadozások nem magyarázhatók a közkedvelt lelkészek tevékenységével,¹⁵⁹ ugyancsak más okok lappanghatnak a zsákai idővonal mögött is, amely a csaknem fél évszázada ott szolgáló Katona Mihályt 1841-ben követő Oláh Bálint ideje alatt már egyértelműbb csökkenést mutat, noha a zsákaiak vele is meg lehettek elégedve (5.1. és 6.2. ábra).¹⁶⁰ Az adományszint kiegyensúlyozottsága szintén nehezebben megfejthető, emellett ritka jelenség: Nyüveden Szaklányi Lajos alatt szinte kivétel nélkül 1–1,5%-os adakozókedv mérhető (7. ábra).

A gyülekezet-lelkész kapcsolat egy másik érdekes vetülete az ároni házon belül, az alábbi példák tükrében apáról fiúra „öröklődő” parókia tematikája. Siterben a kegyességi mutató Kovács István utolsó éveiben volt a legmagasabb, míg László 1825 utáni¹⁶¹ működése hullámozást, hosszú távon süllyedést mutat (1834-ben

a közösség kisebbiteni akarta konvencióját;¹⁶² 5.1. ábra). Örvénden a két Kováts József időszakát jellemző ellentmondásos, de hosszútávon felfelé ívelő tendenciát az 1830-ban érkező Málnási Imre Istvánnal¹⁶³ radikális csökkenés, majd 2% körüli ingadozás váltotta. Id. Nagy István paptamási szolgálatának vizsgálati időszakba eső része (1822–1835) anyagi természetű konfliktusokkal terhelt,¹⁶⁴ az adakozókedv azonban kiegyensúlyozott volt. Az öt időközi lelkipásztorként követő azonos nevű fia (1835–1836) alatt hatalmasat ugrott az egyházközség alamizsna-részesedése, távozása évében pedig (az apja idejéhez képest még mindig előkelő) 2,5% körüli szintre hanyatlott, ami nem a gyülekezet sajnálkozásával, hanem inkább rövid idő alatti kiábrándulásával függ össze.¹⁶⁵ Jákóhodost illetően Böszörményi Dániel egy éppen csökkenő tendenciájú eklézsiát „vett át” József nevű apjától 1824-ben,¹⁶⁶ ami egy intenzív folytatás után akkor tért vissza a korábbi csúcspontot meghaladó értékre, amikor a fiatal pap Csökmőre távozott (1827).¹⁶⁷ Szintén hullámlások jellemezték Kállai Nagy János szentjánosi jelenlétét (1822–1834), János fia rendes lelkipásztorságával¹⁶⁸ pedig folyamatos visszaszorulás észlelhető (5.2–6.1. ábra). Bár Kápolnási Mihály és János nem egyenes ági rokonok,¹⁶⁹ az egykori Mihály esperes (1741–1768)¹⁷⁰ révén valószínűleg vérségi kapcsolatban álltak egymással, a mindkettőjük által érintett Pósalakán pedig előbbi alatt (1822–1827)¹⁷¹ stagnálás, utóbbi idejében (1834–1838)¹⁷² emelkedés látható (7. ábra).

Ami az eklézsiák egyedi trendvonalát illeti, a legtöbb igen változatosan alakult. Az Illyés János esperes utolsó éveiben tapasztalt szalárdi hanyatlás az 1824. évi rablás miatt nem rekonstruálható teljeskörűen,¹⁷³ Takács Dániel alatt (1825–1837) javulás és visszaesés váltakozott, ami Mosonyi Lajos idején (1837–1843)¹⁷⁴ összehasonlíthatatlanul nagyobb kilengésekben öltött testet (5.1. ábra). Bojton a Pap István alatti lejtő adakozókedvet Imre József (1826–1838) már tartósan pozitívabb irányba tudta terelni, a szolgálatát jellemző 2–2,5% közötti kiegyenlített mozgás azonban utolsó éveire megtört, az utódául meghívott Varga Pál időszakában (1838–1844)¹⁷⁵ viszont addig nem tapasztalt magasságba (3% fölé) hágott a gyülekezet karitativitása. Csökmőn a Vátzi Sándor nevével fémjelezhető 1827-ig tartó növekedés Böszörményi Dániellel¹⁷⁶ a visszájára fordult, majd egy felfelé hullámlás vette kezdetét, ami hosszú távon Törő József alatt (1835–1844)¹⁷⁷ is folytatódott (5.2. ábra). Ígéretes kezdeti élénkülés figyelhető meg Váncsodon is, ahol a meredeken csökkenő trend Molnár Mihály Illyés Lajos általi 1826-os váltásakor szökött a legmagasabbra,¹⁷⁸ ám csakhamar a korábbinál is mélyebbre süllyedt, és a korszak későbbi hullámvölgyei után is mindössze 3,06%-ot sikerült elérnie (6.1. ábra). Bár Szőke János már 1815 óta szolgált Furtán, a közösségi filantrópia 1822 után jelentősen lecsökkent és hosszú távon stagnált, ami a lelkész utolsó éveire emelkedésbe ment át, ez azonban az őt 1839-ben követő Ember Károlynál¹⁷⁹ is csak pár eszten-deig tartott ki (5.2. ábra). Ezzel szemben Cserepes József szintén több évtizedet

átölelő hegyközújlaki szolgálata (1822–1838)¹⁸⁰ a hullámzó adakozókedv jegyében telt, míg a vizsgált időszaknak csak egy rövid szeletét itt töltő utódok (Kápolnási János 1838–1839, Nagy Dániel 1839–1840, Sípos Lajos 1840–1844)¹⁸¹ alatt egyértelmű növekedés látható (6.2. ábra). Nagykerekiben a húszas években ugyancsak erőteljes hullámváltozás, majd 1830–1831-ben egy jelentős zuhanás következett be, ami Mosonyi Sámuel szolgálata (1822–1837) végére 2% körül állapodott meg, Takács Dániel lelkészsége (1837–1842)¹⁸² nagyobb távlatban emelkedéssel járt, ami már megközelítette elődje rekordját, ám halála látszólag derékba törte a növekedést (5.2. ábra). Feltűnően sok személyi és trendfejlődési hasonlóságot tapasztalható Fugyi és Fugyivásárhely kegyességtörténete között. A fugyi adakozókedv a vizsgált kor elején volt a legmagasabb (kb. 2%), de fokozatosan csökkent (1823-ban a gyülekezet anyagi kérdéseken összeveszett Mezei Dániel prédikátorral, akit emiatt már nem volt hajlandó marasztalni)¹⁸³ és Simay Mező István működése (1826–1831) végére érkezett 1% alá, ahol a Fugyivásárhelyről beszolgáló Pákozdy István idején (1832–1835) jóformán stagnált, majd Etsedi István alatt (1835–1839) és Szabó Pál szolgálatának (1839–1843)¹⁸⁴ második felében mutatkoztak javulók, de legjobb esetben is csak 1%-ot meghaladó tendenciák. Vásárhelyen Mezei ideje alatt sikerült 1–1,5%-ra emelkedni, őt azonban az eklézsia az 1825-ös csúcspont idején halkszavú és érthetetlen prédikációi miatt nem marasztotta meg.¹⁸⁵ Simay Mező alatt (1825–1826) itt is meredek esés következett be (kb. 0,5%), ami érdemben Szemerjai Kovács Sámuel (1826–1830) és Pákozdy alatt (1830–1838) sem mozdult el (7. ábra), noha az eklézsia követői mindannyiukat „örömet el fogadták”.¹⁸⁶

Arra is bőven akad példa, hogy egy stabil pozitív tendenciát egy rövid átmenet tartósan, látszólag akár visszafordíthatatlanul le is tud rontani. A hullámvölgyekkel tarkított, ám hosszabb távon emelkedő irányba mozgó ártándi görbe Bökényi Polyák Imre (1822–1840)¹⁸⁷ utolsó éveiben csökkenőre fordult – ami összefügghet azzal, hogy hívei 1838-as káplánkérelme szerint a lelkész „életideje és teste alkotása miatt Prédikátori Hivatala nagy terhére van”¹⁸⁸ –, amit Matolcsy János (1840–1844) is csak rövid távon tudott visszafordítani, a gyors visszafejlődés (5.1. ábra) pedig annak lehet köszönhető, hogy pár év alatt számos kellemetlenséget okozott az ártándiaknak.¹⁸⁹ Pusztajútlakon Cserepes Sándor idején rövid idő alatt duplára nőtt a gyülekezeti részesedés, amit a soron következő Málnási Imre István (1824–1830) is szinten tudott tartani, Bíró István viszont már nem, másfél évtizedet ugyanis az 1% alulról súrolása és a második klassziszban betöltött sereghajtó szerep jellemezte (1830–1844;¹⁹⁰ 6.2. ábra). A vizsgált intervallumon belül Berettyószentmárton Kápolnási János (1822–1834)¹⁹¹ 2–3%-os időszakában élte virágkorát, azonban Mogyorósi Imre alatt (1834–1835) hanyatlás következett, s bár Kondor Imre lelkészségét (1835–1839) népszerűség és folyamatos enyhe növekedés jellemezte, Etsedi István működése során (1839–1843)¹⁹² a szentmártoni adakozókedv már

1,5, majd 1% alá csökkent. Utóbbi 1840-re tehető (7. ábra), amikor nemes Törös Mihály közbirtokos felesége a traktuális gyűlés elé tárta Etsedi rajta elkövetett szemérem- és becsületsértő megnyilvánulását, ami a prédikátor megdorgálását vonta maga után.¹⁹³

Az egyes tendenciák személyhez kötöttségének kérdését árnyalhatja, hogy az adott lelkész tevékenységét más eklézsiákban milyen trendek jellemezték. A Székelyhídi Józsefhez kapcsolható borsi fejlődési iránynak Hegyközpályiban (1831–1843)¹⁹⁴ eleinte pont a fordítottja észlelhető, és a későbbi hullámváz során sem sikerült visszatéríteni a korábbi 2%, de általában még 1,5% fölé sem. Ehhez képest Imre József pályi működése alatt (1822–1826) évente kb. 0,7%-kal tudta növelni az adakozásbeli részesedést, bár bojti időszakához hasonlóan itt sem tartott ki végig a kedvező tendencia, mert a látványos megugrást követően 1%-os visszacsökkenés tapasztalható, ami Molnár Mihály alatt (1826–1831)¹⁹⁵ idővel növekedésbe fordult (6.2. ábra). Egyes lelképásztorokat minden szolgálati helyükön erősödő trendek kísérték. Szabó Pál Fugyivásárhely és Fugyi mellett Lesen (1833–1838)¹⁹⁶ is javulást tudott elérni. Szűts József szárnyai alatt Mezőtélki (1822–1829) lassú növekedést produkált, a kisjenői adakozás (1829–1838) pedig első ízben haladta meg az 1%-ot, sőt halála évében csaknem 2%-ra rúgott.¹⁹⁷ Kondor Imre több helyütt is Szűtshöz hasonló mozgató erőt fejtett ki, hiszen a révi színvonal alatta (1832–1835)¹⁹⁸ újra elérte az 1%-ot, Berettyószentmártonban (1835–1838)¹⁹⁹ szintén fokozatos emelkedés kísérte, Kisjenőbe való meghívása²⁰⁰ azonban jelentős apadással esik egybe, ami 1844-ig fokozatosan 1% alá süllyedt. Etsedi János alatt a hasonló arányokkal rendelkező mezőtelegi és mezőtélki eklézsia részesedése egyaránt 2% fölé emelkedett, ám utódai mindkét helyen csökkenő hatást váltottak ki. Közülük a Telkibe előbb segédlelkésznek érkező Ónady Sándor szolgálata (1836–1840) során a jótékonyági mutató az előző időszakban elért 2,11%-os csúcsponttól meredek hanyatlást prezentált, ami a lelkész részeges, kicsapongó és erőszakos viselkedésével hozható összefüggésbe. Ónadyt 1840-ben még javíthatatlanságára hivatkozva örökre eltiltották a prédikátori hivataltól,²⁰¹ később feltehetően visszanyerte az egyházi felsőbbtség jóindulatát, mert 1841-től már Magyarakucson szolgált, 1843-ban ordinációjára is sor került. Fontos különbség, hogy kakucsi időszakát karitatív szempontból már stagnálás (7. ábra), személyét az egyházlátogatási iratok tükrében szorgalom és pontosság jellemezte.²⁰² Etsedi munkájának telegdi folytatója Keck Antal lett (1829–1831), aki Pósalakán ugyan el tudott érni egy átmeneti növekedést (1827–1829;²⁰³ 7. ábra) új szolgálati helyén ez nem sikerült (5.2. ábra). Notórius negatív tendenciák övezték Bíró István szolgálati ciklusait, kinek keze alatt nem csak Pusztajlakon, hanem Pósalakán (1829–1831)²⁰⁴ is süllyedő irányt vett a jótékonykodás (kb. 1,42–0,88%; 5.2–6.1. ábra).

A gyülekezet egyház iránti elkötelezettségének becslését a lelkészhez való kapcsolódás mellett érdemes lehet kiterjeszteni a hívek közösségének más egyház(kormányzat)i tényezőkhöz való viszonyulására is. A tanítók magaviseletére gyakran volt panasz. Hegyközsáton 1826-ban történt nagy ugrás (5.1. ábra), amikor az iskola lerontásával vádolt Jó Károly rektor távozott az eklézsiából.²⁰⁵ Akárcsak az 1823-as lelkészi jövedelmek kapcsán (2.1. ábra), Berettyószentmárton az ágensi adományok tükrében is messze osztálytársai felett teljesített, a csúcspontot azonban 1832 jelentette, amikor menesztették a régóta sok panaszra okot adó Szabó Bálint iskolamestert.²⁰⁶ Pelbárhidán a részeges és botrányos életvitelt tanúsító Bika István lelkipásztor és Szikszai József rektor 1836-os „leléptetésekor” mutatkozik emelkedés²⁰⁷ (7. ábra). Az egyháztanács működése szintén befolyásolhatta az eklézsia kegyességi helyzetét. A mezőtelegdi adakozókedv a harmincas évek mélypontja után 1834-ben újra nőni kezdett, ami összefügghet azzal, hogy az egyházmegyei vezetés ekkor szerzett tudomást arról, hogy a presbitérium számos, az egyházközség javára tett végrendelkezés tőkéjét felélte, s egyben felszólította az alapítványok eredeti cél szerinti, az egyházmegye beleegyezéséhez kötött használatára.²⁰⁸ A telegdiiek helyi egyházkormányzatba vetett bizalma csak kis mértékben és átmenetileg állhatott helyre, mert Szűcs Pál – akit egy nagykeréki lány azzal vádolt meg, hogy káplánsága alatt teherbe ejtette²⁰⁹ – 1837-es beköltözésével ismét lejtmenet következett (5.2. ábra).

A jótékonyági arányvállalás alakulását illetően nehéz fekete-fehér törvényszerűségeket lefektetni, mert a lelkész-gyülekezet konfliktusok és a részesedési mélypontok nem feltétlenül esnek egybe, néhány példán keresztül ugyanakkor láthatóvá vált, hogy e vitahelyzetek mögött sokszor nem a teljes közösség elutasító magatartása, hanem pusztán a prédikátorral nem szimpatizáló egyének vagy kisebb csoportosulások váltásra irányuló kísérlete áll. Mindez felveti a kérdést, hogy egy kevésbé eszkalálódó viszályt vagy ellenszenvet mennyiben tükrözhet a kapcsolódó eklézsiában aktuálisan számlált ágensi adomány trendvonal. Élesden Sárközi Sámuel 1829. évi megmarasztása ellen az eklézsia „némely tagjai” hét pontban érveltek, ezeket azonban a pap és két hozzá csatlakozó, a beadvánnyal addig nem szembesülő presbiter kis kivétellel tételesen cáfolta vagy magyarázatot adott rá, így végül a traktus a panaszkodókat intette meg.²¹⁰ Ugyanitt 1841-ben Váczy József ellen azt a be nem bizonyított vádat terjesztették be a külső tisztviselők, hogy szidalmaival aláassa a tekintélyüket az „Előjárói eránt különben is balítéletre hajlandó” nép előtt, az egyházmegye közgyűlése pedig ezúttal is a lelkésze iránti illő tisztelet kimutatására szólította fel őket.²¹¹ Az élesdi adakozókedv az ominózus években nem változott számottevően, következésképpen a Sárközi és a Váczy ellen irányuló támadás sem tükrözheti a gyülekezet kegyességi állapotát (5.2. ábra).

Az is esetenként, gyülekezetenként, lelkészenként változó, hogy az ágensi kasz-
szához való nagyobb arányú hozzájárulást a közösséget érintő pozitív események
ösztönzik, avagy a negatívak gerjesztik és fordítva. Kismarján a vizsgált időszak ele-
jén szinte kétszeres ugrás mutatkozik, egyidőben azzal, hogy a Posta János vezette
egyházközség sikeresen megvédte a várossal szemben a szombati malomvámhoz
való jogát (1823;²¹² 5.1. ábra). Az örvéndi részesedés 1830-ban csaknem duplájára
nőtt (6.1. ábra), amikor Kováts József lelkész attól való félelmében hogy a földesúr
elfoglalja az eklézsia régi temetőjét annak minden gyümölcstermő fájával és szé-
nájával együtt, az egyházmegyei közgyűléstől kérte a temetőrész feletti birtokjog
megerősítését.²¹³ A nagyváradiak büszkeségét sértette, hogy eklézsiajukat és az egy-
házkerületben templomépítésre gyűjtő követeiket a nagykarolyi esperes becsmérő
szavakkal illette,²¹⁴ ezért ez is egy lehetséges magyarázata lehet az 1836-os meg-
ugrásnak (8. ábra). 1824-ben Bökényi Polyák Imre ártándi lelkész azon állítására,
hogy a pünkösdkor gyűjtött ágenciális pénz „még m[i] e[lőtt] a’ Parochiális házhoz
vitetett v[oln]a, benn a’ T[em]pl[om]b[an] meglapatott, [...] a’ m[in]t a környül
állások mutattyák, egyenesenn a’ Kurátor á[lt]al”, a presbitérium a gondnokot, az
egyházfit és a harangozót egyéb bizonyíték nélkül és ártatlansági esküteleik elle-
nére elmozdította, amit az egyházmegye önkényes lépésnek ítélt meg. Az eset érde-
kessége, hogy a gyülekezet alamizsna-részesedése éppen emelkedő ágban volt (ez
tovább nehezíti a hiányzó összeg megbecsülését), ami a felemás incidenst követő
évekről is elmondható (5.2. ábra), s bár közvetlenül a „tisztogatás” után három
kurátorválasztási kísérlet is eredménytelenül zárult a vállalkozó szellem hiányá-
ban,²¹⁵ a hosszabb távú fejleményeket figyelembe véve az ügy nem szegte meg (tar-
tósan) a hívek egyházközségi pénzkezelésbe vagy az egyházkormányzati szerv igaz-
ságos működésébe vetett bizalmát. Talán ezzel a jelenséggel is összekapcsolható az a
megállapítás, hogy egy eklézsia jogállása vagy javai miatti veszélyérzet, illetve más
felsőbb egyházi beavatkozást igénylő esemény nem váltott ki előírászerűen maga-
sabb adakozást. Az örvéndi példához képest Fugyivásárhelyen enyhe csökkenés,
majd mélypont figyelhető meg, amikor 1828-ban az egyik közbirtokos jogszabályba
ütköző módon akarta kisajátítani az egyházközség temetőjét,²¹⁶ 1829–1830-ban
pedig Kis József rektor hiányosságaira derült fény, melyekről a prédikátor a panasz-
tétel idején nem is tudott.²¹⁷ Fugyi részesedése akkoriban volt a legalacsonyabb,
amikor az egyházmegye elutasította a gyülekezet Kis Ferenc iskolamester papi szol-
gálatok teljesítésére vonatkozó kérését, egyúttal a vásárhelyi eklézsiaival történő
összevonását határozta el (1832;²¹⁸ 7. ábra). Nagykerékiben a karitatív részesedés
érzékeny zuhanásával esett egybe, hogy 1830-tól Csanádi Imre birtokos özvegye
sajátjaként használta a prédikátor kaszálóját, és gyakorlatával esze ágában sem volt
felhagyni²¹⁹ (5.2. ábra). A váncsodi hanyatlás idején szolgáló Illyés Lajos 1838-
ban egy katolikus fiú templomi megszólítása, majd áristommal fenyegetése miatt

dorgálásban részesült, a sértett táblabírói apja azonban nem érte be ennyivel és a lelkész megbotoztatását követelte, aki attól tartott, hogy az egyházközség földjeit a következő tagosítás alkalmával el fogják kobozni. Az eklézsia traktuális adományon belüli viszonylag alacsonyabb részesedésén láthatóan nem segített, hogy az egyházmegyei közgyűlés ekkor már védelmébe vette a prédikátort²²⁰ (6.1. ábra).

Összességében az ágensi alamizsna-vizsgálat egymással ellenkező jelenségek halmaza, azt ellenben általánosan kimutatja, hogy egy lelkész ülnökké, jegyzővé vagy éppen esperessé történő előlépésének évében az érintett gyülekezet korábbi évhez képest mért növekedése nem szignifikáns, sőt ritkán még jelentős visszaesés is tapasztalható.²²¹ Mindez arra enged következtetni, hogy egy eklézsia kegyességi állapotára, adakozó szellemére, lelkipásztorával való viszonyára a lelkipásztor egyházmegyei hierarchiában betöltött rangja és tekintélye elenyésző mértékben hatott, vagy önmagában nem volt képes a más okokból beállt negatív tendenciák csillapítására. Ez a megdöbbenő erejű megállapítás más egyházigazgatási egységek vizsgálata után kiált, hiszen jelenleg nem egyértelmű, hogy a laikus közösségek részéről egy, a lelkészi hivatáson túlmutató egyházi rangsor iránti általános közömbösségről vagy valamilyen helyi jellegzetességről van szó. Azt ugyan szintén figyelembe kell venni, hogy a traktuális titulusokat és pozíciókat az érintett gyülekezetek jelentőségéből és ennek lelkész kiválasztó szerepéből adódóan általában az első osztályban szolgáló prédikátorok nyerték el, e klasszist különösen jellemző hatalmas hullámzások tudatában azonban nehezen lehetne amellett érvelni, hogy az adakozásban a tanácsbírák eklézsiáinak alapvetően is jobb karitatív mutatói már nem voltak számottevő arányban feltornázhatók. A magyarázat inkább abban kereshető, hogy a kor átlagembere aktív vallásgyakorlása dacára sem feltétlenül volt tisztában az egyik és egy másik pap közötti egyházhierarchiai különbséggel, így annak informális üzenetére sem volt reális alapokon nyugvó befogadóképessége.²²² Ilyen téren a tanácsbírói tisztségnak jobbára csak azok felett lehetett lelkészi léten túli respektust kiváltó ereje, akik iskolázottságuk, egyházi és önkormányzati körökben kialakult jártasságuk (pl. tanító, nemesek hadnagya) révén ismerték és felfogták az egyes lépcsők közti különbséget.

A fenti vizsgálat mindent egybevetve rávilágít, hogy a karitatív-ágensi kassza éves befizetései a tárgyalt egyházmegyéket illetően nem tükrözik teljes hűséggel az egyházközségek fejlődési folyamatát, azaz a traktust kormányzó elit feltehetően nem kizárólag és nem elsősorban az adakozásra való hajlandóság és képesség alapján mérlegelte az eklézsiák anyagi „értékességét”, egyházmegyében betöltött fontosságát. Ennek ellenére a karitatíva-tendenciák szemrevétele alapján a legtöbb gyülekezet korábbi klasszifikálása akkor is indokoltnak tűnik, ha a Nagyszalontai Egyházmegyet alapító bihari eklézsiák 1820-as vagy 1823-as lelkészdíjleveleinek teljességgel ismerete nélkül csak a szűkebb bihari merítésre lehet szorítkozni.

A BIHARI EGYHÁZMEGYE HÁZI PÉNZTÁRI OSZTÁLYOZÁSA (1845)

A lelkeszi gyámkassza újraélesztését követően rövidesen időszerűvé vált a traktuális költségek fedezésére szolgáló házipénztár alapjainak letétele is. Ennek legsürgetőbb faktorát Nagy István kisszántói lelkipásztor a vándorgyűlésezés addigi gyakorlatának terheességében látta, ezért 1845. július 9-i közgyűlésen elfogadott beadványában javasolta, hogy a továbbiakban minden gyűlést Nagyváradon tartsanak, cserébe pedig minden egyházközség járuljon hozzá a gyűléstartás szükséges költségeihez. Nagy évi három gyűléssel számolva 150 váltóforintban állapította meg az összhozzájárulás éves értékét, ami mind a 42 gyülekezetre 4 váltóforint 10 krajcárt rótt volna, ehelyett azonban népesség- és jövedelemarányos elosztást indítványozott. Az így kialakított hétosztályos házipénztári klasszifikáció szerint az egyes kategóriák befizetéseit eltérő részvénytársak határozták meg, melyek különbsége fokozatosan csökkent. A táblázat közlésénél csak annyiban tértem el az eredeti változattól, hogy összevontam a részvénydíj forintos és krajcáros oszlopát, továbbá helytakarékosságból mellőztem a balszélről a sorszámozó oszlopot is. Bár a tanulmány során rajnai forint alapú számítást alkalmaztam, az autentikusság jegyében nem kalkuláltam át az alábbi váltóforintos összegeket. A hiányzó adatok a dokumentum más átirataiban sem szerepelnek, ami arra utal, hogy a javaslattevőnek nem voltak konkrét információi az érintett eklézsiák jövedelmi vagy népességi viszonyairól.

10. A Bihari Egyházmegye gyülekezeteinek házipénztári osztályozása (1845)				
Egyház neve	1844-diki népessége	1844-diki jövedelme	Részvény szám	Részvény díjj
<u>Első osztály</u>				
M[ező]Keresztes	2600	1221	2	8vFt 20xr
K[is] Marja	2000	nints tudva	2	8vFt 20xr
Püspöki	2250	nints tudva	2	8vFt 20xr
Szalárd	2230	687	2	8vFt 20xr
N[agy]Várad	6500	nints tudva	2	8vFt 20xr
összet			10	41vFt 10xr
<u>Második osztály</u>				
Bihar	1881	365	1 $\frac{1}{2}$	6vFt 15xr
Furta	1228	860	1 $\frac{1}{2}$	6vFt 15xr
N[agy]Kereki	1159	560	1 $\frac{1}{2}$	6vFt 15xr
Szentjános	1340	1170	1 $\frac{1}{2}$	6vFt 15xr
Zsáka	1409	502	1 $\frac{1}{2}$	6vFt 15xr

10. A Bihari Egyházmegye gyülekezeteinek házipénztári osztályozása (1845)				
Egyház neve	1844-diki népessége	1844-diki jövedelme	Részvény szám	Részvény díjj
Váncsod	1577	1104	1 $\frac{1}{2}$	6vFt 15xr
ösztlet			9	37vFt 30xr
Harmadik osztály				
Bojt	1054	600	1	4vFt 10xr
Bors	1285	400	1	4vFt 10xr
Csatár	1279	1238	1	4vFt 10xr
Csökmo	1942	174	1	4vFt 10xr
Darvas	546	451	1	4vFt 10xr
ösztlet			5	20vFt 50xr
Negyedik osztály				
Ártánd	775	231	$\frac{2}{3}$	2vFt 47xr
Élesd	1112	154	$\frac{2}{3}$	2vFt 47xr
J[ákó] Hodos	901	166	$\frac{2}{3}$	2vFt 47xr
Örvénd	641	147	$\frac{2}{3}$	2vFt 47xr
H[egy]K[öz]Pályi	706	332	$\frac{2}{3}$	2vFt 47xr
Siter	855	284	$\frac{2}{3}$	2vFt 47xr
P[ap] Tamási	733	31	$\frac{2}{3}$	2vFt 47xr
P[uszt] Thöld	500	313	$\frac{2}{3}$	2vFt 47xr
H[egy]K[öz]Ujlak	740	277	$\frac{2}{3}$	2vFt 47xr
ösztlet			6	25vFt 3xr
Ötödik osztály				
H[egy]K[öz]Kovácsi	746	392	$\frac{1}{2}$	2vFt 5xr
H[egy]K[öz]Száldobágy	518	521	$\frac{1}{2}$	2vFt 5xr
K[is] Szántó	450	220	$\frac{1}{2}$	2vFt 5xr
N[agy] Szántó	477	170	$\frac{1}{2}$	2vFt 5xr
B[erettyó] Sz[ent] Márton	734	125	$\frac{1}{2}$	2vFt 5xr
ösztlet			2 $\frac{1}{2}$	10vFt 25xr
Hatodik osztály				
Nyüved	393	48	$\frac{1}{3}$	1vFt 24xr
Pelbárhid	326	120	$\frac{1}{3}$	1vFt 24xr
Telegd	716	-	$\frac{1}{3}$	1vFt 24xr
M[ező] Telki	420	99	$\frac{1}{3}$	1vFt 24xr

10. A Bihari Egyházmegye gyülekezeteinek házipénztári osztályozása (1845)				
Egyház neve	1844-diki népsége	1844-diki jövedelme	Részcény szám	Részcény díj
P[uszt]a Ujlak	564	207	$\frac{1}{3}$	1vFt 24xr
K[is] Jenő	403	112	$\frac{1}{3}$	1vFt 24xr
ösztet			2	8vFt 24xr
Hetedik osztály				
Fugyi	295	37	$\frac{1}{4}$	1vFt 3xr
Kakucs	-	-	$\frac{1}{4}$	1vFt 3xr
Posalaka	296	-	$\frac{1}{4}$	1vFt 3xr
Less	-	-	$\frac{1}{4}$	1vFt 3xr
N[agy]Rév	-	-	$\frac{1}{4}$	1vFt 3xr
F[ugyi] Vásárhely	239	67	$\frac{1}{4}$	1vFt 3xr
ösztet			1 $\frac{1}{2}$	6vFt 18xr
telyes ösztet			36	150vFt 10xr

Forrás: BML, fond 143, inv. 276, dos. 32/1845, f. 19–20.

A fenti ábra az eddigiek fényében számos tanulsággal szolgálhat. Ez az osztályozás gyökeres változtatásokat eszközöl a korábbi klasszifikációs gyakorlathoz képest, ami nem csak az osztályok többszörösre növelt számában, hanem az árnyaltabb és arányosabb besorolás lehetőségében is kirajzolódik. Az állandó székhelyes gyűlés szervezésére megállapított ösztérték több mint felét az első két osztály (11 eklézsia) adta össze, míg az utolsó két halmazra (12 eklézsia) csak a hozzájárulás tizede hárult. Az 1844-ben korrigált gyámpénztári első osztály legtöbb egyházközsége az első három 1845-ös osztályban kapott helyet, míg Ártánd, Siter, Örvénd és Paptamási a negyedik, Mezőtelegd pedig részben meglepő módon az utolsó előtti klasszisba került. Az 1844-es másodosztályból Darvas került a legelőkelőbb helyre (3. klasszis), a többiek jórészt a 4–5. osztályokban tömörültek, csak Pelbárhida és Pusztajlak jutott a hatodikba. Az 1844 óta harmadikosok már nem jutottak feljebb a 6. osztálynál. Összességében kijelenthető, hogy Nagy István indítványa forradalmasította az egyházmegyében kialakult osztályozási gyakorlatot, egyúttal megtörte az eklézsiák leminősítését nem ismerő „tradíciót”. Külön kiemelendő, hogy saját gyülekezetét az általa meghatározott szempontok alapján indokoltan, elfogultság nélkül osztályozta, és további észrevétel, hogy az előző évi gyűléssel szemben már nem kalkulált a rabok egyházával, feltehetően annak börtönlelkészi, a traktuális gyűlés által kevésbé érintett jellege miatt.

A beosztás kritikájára a szempontként felsorolt lélekszám- és jövedelmi adatok, továbbá az előző fejezet kegyességi mutatói nyújtják a legjobb lehetőséget. Feltűnő,

hogy Hegyközcseré Furtánál és Nagykerekinél is jobb mutatókkal rendelkezett, Nagy mégis alacsonyabb osztályba sorolta be. Hasonló dilemmát vet fel az ötödik klasszishoz csatolt Hegyközkovácsi esete is, amely öt negyedrangú egyházközséget is maga mögé utasított, de az ugyancsak ötödikes Hegyközsáldobágy és Berettyószentmárton is le hagyott egy-egy negyedfokú eklézsiát (előbbi hasonló vagy jobb adatokat mutatott fel a két osztállyal feljebb sorolt Darvashoz képest is). A hatodrangú Pusztajlak az ötödikes Nagyszántót előzte meg. A gyámpénztári első klasszishoz tartozó Ártánd és Mezőtelegd leszakadó tendenciái tükrében érthető, hogy nem kerültek a házipénztár tágabban vett élcsapatába, ugyanakkor az 1823-as konvenciókra emlékezve megdöbbenő, hogy e kettő közül miért Telegd kapta a másikénál is két osztállyal alacsonyabb besorolást (lélekszámát tekintve kimagaslott onnan; 2.1–2. ábra), ami egyben azt is jelentette, hogy a telegdi lelkész feleannyit fizetett, mint ártándi szolgatársa. A siteri adakozás az utóbbi években lejtő ívet vett, de még így is kedvező kegyességi rátáról tanúskodott (5.1. ábra), bár osztályozása a Nagy-féle szempontrendszerben indokoltnak tűnik. Szintén érthető döntés az 1844-es másodosztályhoz frissen felzárkóztatott Pelbárthida elhelyezése.

Az egymástól alig egy évnyi távolságra készült gyám- és házipénztári osztályozások azt mutatják, hogy egy egyházigazgatási egység területén egy időben többféle rangsorolás is érvényes lehet, azaz a klasszifikációk nem annyira hivatalos, mint inkább tájékoztató jellegű aktusokként értelmezhetők.

KÖVETKEZTETÉSEK

Az egyes alfejezetek összegzéseit meg nem ismételve megerősíthető, hogy egy gyülekezet vagyoni viszonyai, illetve a lelkész és eklézsiája kapcsolata komplex kérdéskör, melyek feltárására csak néhány szemszögből és módszerrel tettem kísérletet. Nem kaphattak szerepet a vizsgálatban az egyes gyülekezetek inventáriumai (az 1809. évi gyűjtés időben is távol áll attól, hogy bármelyik klasszifikációval össze lehessen kapcsolni),²²³ a másfajta (rászorulóknak, egyházmegyei költségekre stb. szánt) alamizsnák kimutatásai és az egyes közösségek gondnoki számadásai sem; az ágensi kasszára irányuló fókusz miatt az 1823 utáni járandóságviták mellőzhetőnek bizonyultak, valamint a helyi konfliktusok, továbbá a lelkészek és más személyek, közösségek, entitások gyaroltságai terén is jelentkezhetnek még újdonságok. Mindenesetre a Bihari Egyházmegyére vonatkozó eklézsia-osztályozások mögöttes indokainak megértése, az oda vezető folyamatok átlátása felé eredményes lépések történtek, habár tisztább és szilárdabb konzekvenciák levonásához még további kutatások szükségesek.

A bemutatott jövedelmi osztályozások tükrében (különösen a dióhéjban hivatkozott 18. századi forráshoz képest) az eklézsiák számbeli súlypontja fokozatosan az első

osztály felé tolódott el – 1821-ben a bihari traktus egyházközségeinek 42%-a, 1844-ben 49%-a tartozott a legfelső kategóriába –, aminek a házipénztári költségelosztás vetett véget (1., 3. és 10. ábra). A tanulmány zárásaként a szűkebben vett bihari espreesség gyülekezetei (és egyedülálló helyzete miatt Hencida) kerülnek felsorolásra az egyes rangsorolásokon elnyert pozíció szerint, ami segít átlátni a hierarchiában való elhelyezkedés 19. század eleji alakulását. Ebből látható, hogy a klasszikus felsőosztálybeli egyházközségek jellemzően az első három klassziszban kaptak helyet, a mindenkori középmezőny jórészt a IV–V. osztályban kötött ki, a notórius alsó kategória eklézsiái pedig nem meglepő módon az utolsó két klassziszba tagolódhattak be. Ezt a szimmetriát a „fejlődő” gyülekezetek előrehaladási fázisai némiképp árnyalják, azonban szembevetve, hogy a középső csoportból felzárkózók még a II. és III. osztályba is csak kivételesen jutottak be, az alsó szintről történő elmozdulás pedig legfeljebb az V. klasszishoz volt elég. A Nagyszalontai Egyházmegyéhez csatolt eklézsiák jövedelem-osztályozásának alakulása egy másik tanulmány tárgyát képezi majd.

11. A szűkebben vett Bihari Egyházmegye gyülekezeteinek klasszifikációs pályáira			
Gyülekezet neve	Jövedelmi osztályozás ideje (osztályok száma)		
	1820 (3)	1844 (3)	1845 (7)
Kismarja	Felső		I.
Mezőkeresztes			
Nagyvárad			
Püspöki			
Szalárd			
Bihar			II.
Furta			
Nagykerek			
Szentjános			
Zsáka			
Váncsod	Közép	Felső	
Bojt	Felső		III.
Bors			
Csökmő			
Hegyközsatár			
Darvas	Közép		
Ártánd	Felső		IV.
Siter			

11. A szűkebben vett Bihari Egyházmegye gyülekezeteinek klasszifikációs pályáíve				
Gyülekezet neve	Jövedelmi osztályozás ideje (osztályok száma)			
	1820 (3)	1844 (3)	1845 (7)	
Örvénd	Közép	Felső	IV.	
Paptamási				
Élesd	Közép			V.
Hegyközpályi				
Hegyközújlak				
Jákóhodos				
Told				
Hegyközkovácsi				
Hegyközszáldobágy			Közép	
Kisszántó				
Nagyszántó				
Berettyószentmárton	Alsó	Közép	VI.	
Mezőtelegd	Felső			
Pusztajlak	Közép			
Pelbárhida	Alsó	Közép		
Kisjenő	Alsó		VI.	
Mezőtelki				
Nyüved				
Fugyivásárhely				
Fugyi			VII.	
Magyarkakucs				
Rév				
Les				
Rabegyház	-	Felső	-	
Hencida	Felső	-		

Rövidítések:

dos. = dosar – dosszié

f. = fólió

(v)Ft = (váltó)forint

id. = idősebb

inv. = inventar – állag

p. = pagina – oldal, lap

reg. = registru – regiszter, kötet

JEGYZETEK

- 1 NKIF K-145896 *A magára hagyottság és a megküzdés jegyében. Művelődés- és társadalomtörténeti mélyfúrások a protestáns kultúrrégiók összehasonlító történeti elemzéséhez (16–19. század)*
- 2 Szász Lajos a békés-bánati traktus lelkeszi karának anyagi helyzetét vizsgálta. Szász Lajos: *A református lelkesz és gyülekezete a 19. század első évtizedeiben. Adalékok és szempontok egy gyakran zaklatott viszony történetéhez.* In: Bárh Dániel (szerk.): *Alsópapság, lokális társadalom és népi kultúra a 18–20. századi Magyarországon.* ELTE BTK Folklore Tanszék, Budapest, 2013. (a továbbiakban: Szász, 2013) 189–193. Rác István monografikus szinten tárgyalta a Debreceni Egyházmegye vagyoni állapotát és gazdálkodását. Rác István: *Egyház és társadalom. A Debreceni Tractus vagyona és gazdálkodása a 18–19. század fordulóján.* Debreceni Egyetem Kossuth Egyetemi Kiadója, Debrecen, 2002. (a továbbiakban: Rác, 2002) Ugrai János egy, az eklézsiák lelkeszmegtartó erejének kitapintását célzó új vizsgálati módszert ismertetett a felső-zempléni lelkipásztorok helyváltozásai és a gyülekezetek ágensi adományai alapján. Ugrai János: *Egy lelkesz ballépése járvány idején. Gaál István esete és a levonható egyházi társadalomtörténeti tanulságok.* In: Bárh Dániel (szerk.): *Papok a 18–20. századi lokális közösségekben. Történetek találkozása.* MTA-ELTE Lendület Történeti Folklorisztikai Kutatócsoport, Budapest, 2021. (a továbbiakban: Ugrai, 2021) 102–106. A Bihari Egyházmegye vonatkozásában Szálkai Tamás dolgozott fel az egyházi vagyont, gazdálkodást és pénzkezelést érintő forrásokat. Szálkai Tamás (szerk.): *„A Mi Reformata Szent Eklézsiánk...” Református hétköznapi Bihar vármegyében (1689–1849). Szemelvénygyűjtemény.* Magyar Nemzeti Levéltár Hajdú-Bihar Megyei Levéltára, Debrecen, 2018. (A Hajdú-Bihar Megyei Levéltár forráskiadványai 45.) 29–32. 128–138.
- 3 Pályi Zsófia Kata a reformkorban országszerte éledező egyházi segélypénztár-mozgalommal összefüggésben írt tanulmányaiban olyan egyházmegyei és egyházkerületi szabályozásokat ismertet, amelyek a területileg érintett eklézsiák jövedelme szerint különböző hozzájárulási díjkategóriákat, azaz osztályokat állítottak fel. Pályi Zsófia Kata: *Az egyházi özvegy-árva tár megalapítása a Tiszáninneni Református Egyházkerületben: Szemere Bertalan intézeti terve 1838-ból.* Egyháztörténeti Szemle, 14. évf. (2013) 3. sz., 37–38. 49–57.; *Öreg prédikátorok, özvegy prédikátorné asszonyok és nevetlen árvák a református egyházmegye kebelében (1800–1834).* In: Bárh Dániel (szerk.): *Alsópapság, lokális társadalom és népi kultúra a 18–20. századi Magyarországon.* ELTE BTK Folklore Tanszék, Budapest, 2013. 200–208.
- 4 Barcsa János: *A Tiszántúli Református Egyházkerület történelme. II. kötet. 1711–1822.* Debrecen sz. kir. város könyvnyomda-vállalata, Debrecen, 1908. (a továbbiakban: Barcsa, 1908) 86–91.; Süli-Zakar István – Szilágyi Ferenc: *Vallásföldrajzi változások a Partiumban.* In: Gál András et al. (szerk.): *A Kárpát-medence történeti vallásföldrajza. Tanulmánygyűjtemény. Első kötet. Nyíregyházi Egyetem Turizmus és Földrajztudományi Intézete – Bocskai István Katolikus Gimnázium, Nyíregyháza–Szerencs, 2016. 163–164. 166.*
- 5 Az 1821 elején tartott egyházlátogatás szerint a traktus legkisebb népességi gyülekezete Magyarakakucs (130), a legnagyobb Nagyszalonta (7961) volt. Romániai Nemzeti Levéltár – Bihar Megyei Levéltár (Arhivele Naționale ale României – Serviciul Județean al Arhivelor Naționale Bihor; a továbbiakban: BML): fond 143. inv. 276. Bihari Református Egyházmegye (Protopopiatul Reformat Bihor) 1768–1951. dos. 9/1821, f. 36, 55.
- 6 Sulyok István: *Az ev. református egyház.* In: Borovszky Samu: *Bihar vármegye és Nagyvárad. „Apollo” Irodalmi Társaság, Budapest. 1901. (Magyarország vármegyéi és városai) 432.*
- 7 Példának okáért Belényes vidéke ugyan nem képezett önálló igazgatási egységet, a református tömbterületlő való földrajzi távolsága miatt a mindenkor egyházmegye mégis gondoskodott róla, hogy legyen saját lelkeszi tanácsbírája. BML, fond 143, inv. 276, reg. 591a, p. 313.
- 8 Bár a hivatkozott levéltári irat darabszámát tekintve közvetlenül egy 1782-es gyülekezet- és lelkesznévsort követ, az osztályozás minden bizonnyal korábban készült, hiszen a kötegyáni eklézsia helyett annak jogelődje, Köte-remete szerepel benne. Tiszántúli Református Egyházkerület Levéltára (a továbbiakban: TtREL): I. A Tiszántúli Református Egyházkerület iratai 1109–2018. 1. Püspöki Hivatal iratai 1567–21. sz. s. Egyházlátogatási iratok 1733–1988. 9. V.St.21. 14.; Dankó Imre – Korek József: *Kötegyán.* Erkel Ferenc Múzeum, Gyula, 1960. (A Gyulai Erkel Ferenc Múzeum Kiadványai 11.) 26–27.; Seres István: *A pestis Kötegyánban és Sarkadon 1738-ban (Adatok Kötegyán újratelepüléséhez).* In: Szatmári Imre (sorozatszerk.): *A Békés Megyei Múzeumok Közleményei* 33. Békés Megyei Múzeumok Igazgatósága, Békéscsaba, 2009. 95. 98. Terminus post quem gyanánt érdemes megemlíteni, hogy Papp Károly bihari esperes 1877-ben publikált egyházmegye-történeti írása

szerint a Rákóczi-szabadságharc után újrászerveződő bihari traktusban 1714-ben jegyzőkönyvet indítottak a prédikátori fizetések nyilvántartására; ez azonban a tárgyalat osztályozáshoz képest ugyancsak releváns eltéréseket mutat. Papp Károly: *Böngészet a bihari ref. egyházmegye régebbi jegyzőkönyveiből*. Magyar Protestáns Egyházi és Iskolai Figyelmező 8. évf. (1877) IX. sz. (a továbbiakban: Papp, 1877) 380.

- 9 Az ötletgazda Sándorfi József vármegyei főorvos (Sándorfi Péter korábbi lelkészülnök fia) volt, aki azzal a javaslattal állt elő, hogy minden prédikátor évente járuljon jövedelme nagysága szerint a segélykasszához. BML, fond 143, inv. 276, reg. 591a, p. 331.; TtREL, I.30. Bihar-érmelléki Egyházmegye iratai 1633–1990. a. Közgylési jegyzőkönyvek 1633–1982. 1. 1776.XI.7.; d. Esperesi naplók 1786–1859. 1. 105. Ugyanekkor ő maga 100, gróf Rhédey Lajos főispáni adminisztrátor 1000 forintot ajánlott fel a megvalósításhoz, ami hathatós támogatásnak bizonyult ahhoz, hogy a pénztár létrehozását az egyházmegyei közgyűlés elhatározza.
- 10 BML, fond 143, inv. 276, reg. 591a, p. 340–341.
- 11 BML, fond 143, inv. 276, dos. 8/1820, f. 24–25.
- 12 BML, fond 143, inv. 276, reg. 591a, p. 529.
- 13 classis (latin): osztály
- 14 Hencida, Bihar (ma: Hajdú-Bihar) vármegye, Magyarország
- 15 Bojt, Bihar (ma: Hajdú-Bihar) vármegye, Magyarország
- 16 Nagykereki, Bihar (ma: Hajdú-Bihar) vármegye, Magyarország
- 17 Kismarja, Bihar (ma: Hajdú-Bihar) vármegye, Magyarország
- 18 Bihar, Bihar vármegye, Magyarország (románul: Biharia; ma: Bihar megye, Románia)
- 19 Szalárd, Bihar vármegye, Magyarország (románul: Sălard; ma: Bihar megye, Románia)
- 20 Siter, Bihar vármegye, Magyarország (románul: Şișterea; ma: Bihar megye, Románia)
- 21 Hegyközsatár, Bihar vármegye, Magyarország (románul: Cetariu; ma: Bihar megye, Románia)
- 22 Püspöki, Biharpüspöki, Bihar vármegye, Magyarország (románul: Episcopia Bihor; ma: Nagyvárad településrésze, Bihar megye, Románia)
- 23 Szentjános, Biharszentjános, Bihar vármegye, Magyarország (románul: Sântion; ma: Bihar megye, Románia)
- 24 Bors, Bihar vármegye, Magyarország (románul: Borș; ma: Bihar megye, Románia)
- 25 Mezőkeresztes, Biharkeresztes, Bihar (ma: Hajdú-Bihar) vármegye, Magyarország
- 26 Mezősas, Bihar (ma: Hajdú-Bihar) vármegye, Magyarország
- 27 Furta, Bihar (ma: Hajdú-Bihar) vármegye, Magyarország
- 28 Zsáka, Bihar (ma: Hajdú-Bihar) vármegye, Magyarország
- 29 Csökmő, Bihar (ma: Hajdú-Bihar) vármegye, Magyarország
- 30 Komádi, Bihar (ma: Hajdú-Bihar) vármegye, Magyarország
- 31 Berekböszörmény, Bihar (ma: Hajdú-Bihar) vármegye, Magyarország
- 32 Harsány, Nagyarsány, Körösnagyarsány, Bihar (ma: Békés) vármegye, Magyarország
- 33 Biharugra, Bihar (ma: Békés) vármegye, Magyarország
- 34 Zsadány, Bihar (ma: Békés) vármegye, Magyarország
- 35 Mezőgyán, Bihar (ma: Békés) vármegye, Magyarország
- 36 Geszt, Bihar (ma: Békés) vármegye, Magyarország
- 37 Sarkad, Bihar (ma: Békés) vármegye, Magyarország
- 38 Nagyszalonta, Bihar vármegye, Magyarország (románul: Salonta; ma: Bihar megye, Románia)
- 39 Tenke, Bihar vármegye, Magyarország (románul: Tinca; ma: Bihar megye, Románia)
- 40 Gyanta, Bihar vármegye, Magyarország (románul: Ginta; ma: Bihar megye, Románia)

- 41 Mezőtelegd, Bihar vármegye, Magyarország (románul: Tileagd; ma: Bihar megye, Románia)
- 42 Nagyvárad, Bihar vármegye, Magyarország (románul: Oradea; ma: Bihar megye, Románia)
- 43 Ártánd, Bihar (ma: Hajdú-Bihar) vármegye, Magyarország
- 44 numerus (latin): szám
- 45 Nagyszántó, Bihar vármegye, Magyarország (románul: Santăul Mare; ma: Bihar megye, Románia)
- 46 Kisszántó, Bihar vármegye, Magyarország (románul: Santăul Mic; ma: Bihar megye, Románia)
- 47 Paptamási, Bihar vármegye, Magyarország (románul: Tămășeu; ma: Bihar megye, Románia)
- 48 Jákóhodos, Bihar vármegye, Magyarország (románul: Hodoș; ma: Bihar megye, Románia)
- 49 Hegyközkovácsi, Bihar vármegye, Magyarország (románul: Cauaceu; ma: Bihar megye, Románia)
- 50 Hegyközpályi, Bihar vármegye, Magyarország (románul: Paleu; ma: Bihar megye, Románia)
- 51 Hegyközújlak, Bihar vármegye, Magyarország (románul: Uileacu de Munte; ma: Bihar megye, Románia)
- 52 Váncsod, Bihar (ma: Hajdú-Bihar) vármegye, Magyarország
- 53 Darvas, Bihar (ma: Hajdú-Bihar) vármegye, Magyarország
- 54 Told, Bihar (ma: Hajdú-Bihar) vármegye, Magyarország
- 55 Körösszegapáti, Bihar (ma: Hajdú-Bihar) vármegye, Magyarország
- 56 Okány, Bihar (ma: Békés) vármegye, Magyarország
- 57 Kőtegyán, Bihar (ma: Békés) vármegye, Magyarország
- 58 Árpád, Bihar vármegye, Magyarország (románul: Arpășel; ma: Bihar megye, Románia)
- 59 Tárkány, Köröstárkány, Bihar vármegye, Magyarország (románul: Târcaia; ma: Bihar megye, Románia)
- 60 Belényes, Bihar vármegye, Magyarország (románul: Beiuș; ma: Bihar megye, Románia)
- 61 Élesd, Bihar vármegye, Magyarország (románul: Aleșd; ma: Bihar megye, Románia)
- 62 Örvénd, Bihar vármegye, Magyarország (románul: Urvind; ma: Bihar megye, Románia)
- 63 Pusztaiújlak, Bihar vármegye, Magyarország (románul: Uileacu de Criș; ma: Bihar megye, Románia)
- 64 Hegyközszáldobágy, Bihar vármegye, Magyarország (románul: Săldăbagiu de Munte; ma: Bihar megye, Románia)
- 65 Nyüved, Bihar vármegye, Magyarország (románul: Niuved; ma: Bihar megye, Románia)
- 66 Pelbárthida, Bihar vármegye, Magyarország (románul: Parhida; ma: Bihar megye, Románia)
- 67 Berettyószentmárton, Bihar (ma: Hajdú-Bihar) vármegye, Magyarország
- 68 Homrok, Magyarhomorog, Bihar (ma: Hajdú-Bihar) vármegye, Magyarország
- 69 Szakál, Körösszakál, Bihar (ma: Hajdú-Bihar) vármegye, Magyarország
- 70 Sarkadkeresztúr, Bihar (ma: Békés) vármegye, Magyarország
- 71 Ant, Bihar vármegye, Magyarország (románul: Ant; ma: Bihar megye, Románia)
- 72 Tamásda, Tamáshida, Bihar vármegye, Magyarország (románul: Tămașda; ma: Bihar megye, Románia)
- 73 Baj, Mezőbaj, Bihar vármegye, Magyarország (románul: Boiu; ma: Bihar megye, Románia)
- 74 Belényesújlak, Bihar vármegye, Magyarország (románul: Uileacu de Beiuș; ma: Bihar megye, Románia)
- 75 Feketetót, Bihar vármegye, Magyarország (románul: Tăut; ma: Bihar megye, Románia)
- 76 Fenes, Várasfenes, Bihar vármegye, Magyarország (románul: Finiș; ma: Bihar megye, Románia)
- 77 Magyarremete, Bihar vármegye, Magyarország (románul: Remetea; ma: Bihar megye, Románia)
- 78 Rév, Nagyrév, Bihar vármegye, Magyarország (románul: Vadu Crișului; ma: Bihar megye, Románia)

- 79 Magyarkakucs, Nagykakucs, Bihar vármegye, Magyarország (románul: Cacuciu Nou; ma: Bihar megye, Románia)
- 80 Mezőtelki, Bihar vármegye, Magyarország (románul: Telechiu; ma: Bihar megye, Románia)
- 81 Pósalaka, Bihar vármegye, Magyarország (románul: Poșoloaca; ma: Bihar megye, Románia)
- 82 Kisjenő, Köröskisjenő, Bihar vármegye, Magyarország (románul: Ineu; ma: Bihar megye, Románia)
- 83 Fugyi, Bihar vármegye, Magyarország (románul: Fughiu; ma: Bihar megye, Románia)
- 84 Fugyivásárhely, Bihar vármegye, Magyarország (románul: Oșorhei; ma: Bihar megye, Románia)
- 85 Belényessonkolyos, Bihar vármegye, Magyarország (románul: Șuncuiș; ma: Bihar megye, Románia)
- 86 Ez egy utólagos betoldás, a harmadosztály eklézsiáinak végösszegébe sincs beleszámítva. Les, Váradles, Bihar vármegye, Magyarország (románul: Leș; ma: Bihar megye, Románia)
- 87 BML, fond 143, inv. 276, dos. 7/1819, f. 17–27.
- 88 Figyelemre méltó egybeesés, hogy Várad az általa koordinált 1823. évi egyházlátogatásból is kimaradt, ami nem tudható be egyedi botlásnak, mivel a megcsonkított Bihari Egyházmegye első tíz évéből csak 1824-ben látni nyomát várdi vizitnek, azt is címszavakban. BML, fond 143, inv. 276, dos. 11/1822–1851, f. 2–107.
- 89 Hegyi Ádám: *Rektorok lelkesítő szolgálatai. Református tanítók társadalmi megítélése a 18. században a Dél-Alföldön*. In: Bárh Dániel (szerk.): *Papok a 18–20. századi lokális közösségekben. Történetek találkozása*. MTA-ELTE Lendület Történeti Folklorisztikai Kutatócsoport, Budapest, 2021. 116.; S. Szabó József: *A ceglédi református iskola története 1545–1936*. Turi és Benedek Könyvnyomdája, Cegléd, 1936. 29., 114., 144., 200.
- 90 BML, Anyakönyvek Gyűjteménye – Betűrendes Mutató (településekre) = Colecția registrelor de stare civilă – Opis Alfabetic (pe localități), f. 5, 25, 33.
- 91 BML, fond 32, inv. 87. Anyakönyvek gyűjteménye (Colecția Registrelor de Stare Civilă): reg. 204. Nagykakucs / Református / Születések, házasságkötések, halálozások (Cacuciu Nou / Reformată / Născuți, căsătorii, decesuri) 1768–1825
- 92 Ez ugyanakkor nem jelenti, hogy a temetésekből a rektornak több pénze lett volna, mert egy énekszavas szertartás jóval olcsóbb volt a prédikációnál (pl. Biharban 12, Mezőkeresztesen 24, Borson 30 krajcár), de még a prédikációs búcsúztatásért is kevesebbet kapott a lelkésznél (pl. Biharban 24, Mezőkeresztesen 48, Borson 51 krajcár). BML, fond 143, inv. 276, reg. 592, f. 3, 5, 19.
- 93 A halálozások-temetések nem valós idejű feljegyzését példázza, hogy a telki anyakönyv már június 2-án beszámol a férfi elhunytáról, temetéséről és megemlékezéséről, míg Vásárhelyen a temetési eset 4-i dátummal szerepel. BML, fond 32, inv. 87, reg. 860. Fugyivásárhely (Oșorhei) / Református / Születések 1780–1830, házasságkötések 1785–1831, halálozások 1787–1832. f. 51.; reg. 1279. Mezőtelki (Telechiu) / Református / Születések, házasságkötések, halálozások 1773–1840. f. 40.
- 94 BML, fond 32, inv. 87, reg. 1367. Hegyközújlak (Uileacu de Munte) / Református / Születések 1758–1801, házasságkötések 1758–1829, halálozások 1758–1834. f. 79.
- 95 BML, fond 32, inv. 87, reg. 518. Jákóhodos (Hodoș) / Református / Születések 1755–1828, házasságkötések 1755–1829, halálozások 1755–1839. f. 85.
- 96 Rácz, 2002. 259–262., 287–288.
- 97 Szász, 2013. 190.
- 98 Rácz, 2002. 300.
- 99 Pl. „[a]z ótska temető szilvása’ termésének két harmad része, a’ benne termő széna egészen” (Mezőtelki); „Kaszállónak le vágására az Ekkl[ézsi]a az edgyik Esztendőben 18, a’ másik Esztendőben pedig 6. Kaszásokat adni tartozik” (Váncsod).
- 100 Pl. „kis” kaszáló (Berettyószentmárton), „darabocska” kenderföld (Fugyivásárhely), temetői szilvás „két része” (Fugyi).

- 101 Pl. „mind őszi, mind tavaszi vetés alá, annyiszor a’ mennyiszor a’ Lakosok [ma]gok[na]k szoktak szántani meg szántat” (Bojt).
- 102 Pl. „elegendő [feltehetően tetszés szerinti] őrlés” (Zsáka).
- 103 Pl. „hogya pedig az árvizek miatt kaszálni nem lehetne azon esetben 2 szekér kész széna” (Nagyszántó); „[a] maga szalmája elfogyása után, köteles az Ekkl[ézsi]a gondoskodni h[ogy] fűtő dőlgaiba szükségét ne lásson” (Told).
- 104 Példának okáért a bihari eklézsia 1822-ben volt kénytelen eladni tönkrement szőlőföldjét, ezért a lelkészt a neki addig járó 3 ember vágó szőlő haszna helyett 1823-tól szüretenként 24 kis ceber borral fizette ki. BML, fond 143, inv. 276, reg. 592, f. 3.
- 105 Rác, 2002. 284–285., 288–289.
- 106 Kurucz György: *Főnemesi hitelforgalom és betáblázási tőkeértékek Tolna, Baranya, Zala és Vas vármegyében a 18–19. század fordulóján*. Történelmi Szemle, LXIV évf. (2022) 4. sz., 690–691.
- 107 BML, fond 143, inv. 276, reg. 591a, p. 217–218. Zavarba ejtő, hogy 1814-ből is fennmaradt egy olyan (egyházmegyei) határozat, amely a növekvő inflációra és más traktusok erre adott reakciójára való tekintettel ugyan-csak a belső személyek stóláinak duplázását írja elő. p. 307. Ennek értelmében a drágább papi szolgáltatások 4 rajnai forintra emelkedtek (volna), miközben nem látni nyomát olyan rendelkezésnek, amely a napóleoni háborúk után visszacsökkenti az egekbe szökött díjakat. Amennyiben 1807–1808-ban és 1814-ben is történt egy-egy árkedvezés, úgy azt az észrevételt kell tenni, hogy a fugyi, kismarjai és mezőtelegi eklézsia 1823-ban mélyen alulfizette prédikátora stólaris tevékenységét, mert azok díjlevél szerint továbbra is csupán 2–2 forintot kerestek egy-egy esketésen és temetésen, ráadásul csak vonásban. Ez azt jelentené, hogy a legtöbb másod-, és néhány harmadosztályú eklézsia lelkésze lényegesen kevesebbet dolgozott hasonló összegű vagy több stólapénzért, mint első klasszisban szolgáló marjai és telegi kollégája, akiknek ebből a szempontból kifizetődőbb lehetett volna egy feleakkora lakosságú és kevésbé jelentős gyülekezetben működni. Mivel ez a forgatókönyv nem valószínű, úgy tűnik, inkább csak a korábbi végzés püspöknek való felterjesztése, a kihirdetés elhúzódása vagy a hívekkel történő elfogadtatás nehézségei tették szükségessé, hogy a traktus még egyszer, mintegy megerősítőleg elrendelje a duplázást.
- 108 Ez azért különös, mert ezzel egyidőben az eklézsia természetben is ellátta szénával a lelkészt, amit az eredeti 1806-os díjlevél is rögzített. BML, fond 32, inv. 87, reg. 1375, f. 123.
- 109 A papok olykor egymás között is bonyolítottak le adásvételt. 1822-ben Kápolnási Mihály az egyházmegyei közgyűlés előtt indított keresetet Kovács József ellen, amiért a vételár megadása nélkül „az Örvéni Hegyen el alkudott veress szilvái mellett, az el nem alkudott bercenczei szilvákat is elvitte”. BML, fond 143, inv. 276, reg. 591a, p. 414–415. Mivel a tartozás évekig nem teljesült, a felperes 1826-os panaszlevelében zsidónál, pogánynál alábbvalónak titulálta szolgatársát, ezzel viszont az alperes számára vívta ki a többség egyúttérését. p. 473.
- 110 Szász, 2013. 190.; TtREL, I.1.s.14. 38.
- 111 Rác, 2002. 296–297.
- 112 Az özvegyekre csak fél ágyat számítottak. Torz is, meg nem is a két egyházmegye ágyszámkimutatása, ugyanis hiányzik belőlük a legnépesebb eklézsia (Nagyvárad, Debrecen). Rác, 2002. 253., 257–258.
- 113 Dukrét Géza: *Hegyköz. Történeti monográfia*. Partiumi és Bánsági Műemlékvédő és Emlékhely Bizottság – Királyhágómelléki Református Egyházkerület – Nagyvárad, Római Katolikus Püspökség, Nagyvárad, 2005. (Partiumi Füzetek 38.) 9., 51., 54., 58–59., 62–63.
- 114 Rác, 2002. 302.
- 115 Rác, 2002. 305.
- 116 E mérleg alakulását feltehetően az egyházközségek lélekszáma és anyagi bázisa döntően befolyásolta. A Debreceni Egyházmegye berettyóújfalui és nádudvari eklézsiaja 1796-ban jelentős pénz- és terménytöbbletet halmozott fel; ezek persze már a századfordulón is magasan az 1823-as bihari elit gyülekezetekét meghaladó ágyszámmal rendelkeztek. Rác, 2002. 256., 265.
- 117 TtREL, I.1.b. Egyházkerületi közgyűlési iratok 1743–1980. 99. 2143. 1.

- 118 Barcsa, 1908. 92.
- 119 BML, fond 143, inv. 276, dos. 31/1844, f. 9.
- 120 Ugrai, 2021. 103. A református gyülekezetek „közönséges szükségleteinek” fedezésére hivatott kassza történetéhez, gyűjtési mechanizmusaihoz bővebben lásd még: Rác, 2002. 267–269., 271–272.
- 121 Ugrai, 2021. 105.
- 122 BML, fond 143, inv. 276, reg. 591a, p. 103.; dos. 11/1822–1851, f. 273.
- 123 BML, fond 143, inv. 276, reg. 591a, p. 301.; Kismarja, 109.
- 124 Szigeti Elek: *A mező-keresztési ev. ref. egyház története*. Debreceni Protestáns Lap 17. évf. (1897) 3. sz., 39.
- 125 BML, fond 143, inv. 276, reg. 591a, p. 301.; TtREL, I.1.s.13b. 101.
- 126 BML, fond 32, inv. 87, reg. 655. Nyüved (Niuved) / Református / Születések, halálozások 1797–1812, házasságkötések 1797–1813. p. 64.
- 127 BML, fond 143, inv. 276, reg. 591a, p. 195.; fond 32, inv. 87, reg. 254. Hegyközcstár / Születések 1839–1852, házasságkötések, halálozások 1839–1851. f. 41.
- 128 BML, fond 143, inv. 276, reg. 591a, p. 105.; fond 32, inv. 87, reg. 1003. Nagyszántó (Santăul Mare) / Református / Születések, házasságkötések, halálozások 1839–1852 p. 20, 30.
- 129 BML, fond 32, inv. 87, reg. 445. Fugyi / Halálozások 1830–1839. f. 17, 28.; reg. 1383, f. 30.; fond 143, inv. 276, reg. 591a, p. 554, 585.; dos. 11/1822–1851, f. 10–222.
- 130 A vádpontok közül mindössze azt sikerült bizonyítani, hogy Varga távollétei miatt gyakran hunytak el keresztségben nem részesült újszülöttek. BML, fond 143, inv. 276, reg. 591a, p. 503–508.
- 131 BML, fond 143, inv. 276, reg. 591a, p. 520.
- 132 BML, fond 143, inv. 276, reg. 591a, p. 642.
- 133 Utóbbi egyházmegyei gyűlés elé nem került, mert a felek kiegyeztek egymással, valamint a lelkész a felterjesztett panaszt „ki kerülni ajánlotta”. BML, fond 143, inv. 276, reg. 591a, p. 655.
- 134 BML, fond 143, inv. 276, reg. 591a, p. 407.
- 135 BML, fond 143, inv. 276, reg. 591a, p. 466.
- 136 BML, fond 32, inv. 87, reg. 1075. Hegyköszáldobágy / Születések 1840–1853, házasságkötések 1840–1870, halálozások 1840–1852. f. 16.
- 137 BML, fond 143, inv. 276, reg. 591a, p. 465.
- 138 BML, fond 143, inv. 276, reg. 591a, p. 551.
- 139 A püspöki nemesek hadnagya még 1823-ban megbotránkozását fejezte ki, amiért a Sárközi János leánytanító nagyváradi gubásmesterrel házasodott lánya más gubásfeleségekkel vasár- és ünnepnap i istentiszteletek alkalmával a belső személyeknek fenntartott templomi ülőhelyeket foglalta el. BML, fond 143, inv. 276, reg. 591a, p. 428. Ugyancsak a nemesi közösség elöljárói kifogásolták, hogy a városi tisztviselők által a közrendűektől beszédett papbér nincs számadásnak alávetve, így az „más végre is fordítódik, vagy más Cassával összevegyítettik” (1827). p. 483.
- 140 BML, fond 143, inv. 276, reg. 591a, p. 612.
- 141 BML, fond 143, inv. 276, reg. 591a, p. 612.
- 142 1814-től volt itt lelkész. BML, fond 32, inv. 87, reg. 157. Bors / Születések 1786–1815, házasságkötések, halálozások 1782–1815. f. 442.
- 143 A traktus az egy, a lelkésszel haragban lévő embernek tulajdonított panaszokat nem találta megalapozottnak és elutasította a gyülekezet cseréire irányuló kérését, Székelyhídi azonban megelégedte a háborgatást és önként ajánlotta magát a távozásra. BML, fond 143, inv. 276, reg. 591a, p. 543, 547.
- 144 BML, fond 143, inv. 276, reg. 591a, p. 444.
- 145 BML, fond 143, inv. 276, reg. 591a, p. 479–480.

- 146 BML, fond 143, inv. 276, reg. 591a, p. 575, 622.
- 147 1874-ig volt itt lelkész. BML, fond 32, inv. 87, reg. 157, f. 442.
- 148 BML, fond 143, inv. 276, reg. 591a, p. 535, 622–623.
- 149 1845-ig volt itt lelkész. BML, fond 143, inv. 276, dos. 594/1837–1853, f. 114.; dos 31/1844, f. 19.
- 150 BML, fond 143, inv. 276, dos. 11/1822–1851, f. 176, 224.
- 151 BML, fond 32, inv. 87, reg. 1383, f. 30.
- 152 TtREL, I.1.s.13b. 117.
- 153 BML, fond 143, inv. 276, reg. 591a, p. 529, 550–551.
- 154 BML, fond 143, inv. 276, reg. 591a, p. 536.
- 155 BML, fond 143, inv. 276, reg. 591a, p. 581–582.
- 156 BML, fond 143, inv. 276, reg. 591a, p. 604.
- 157 BML, fond 143, inv. 276, reg. 591a, p. 605–606.
- 158 BML, fond 143, inv. 276, reg. 591a, p. 517, 611.
- 159 TtREL, I.1.s.13b. 104, 106, 123–124, 141.
- 160 Zsáka, 19.; BML, fond 143, inv. 276, dos. 11/1822–1851, f. 195, 210, 218.
- 161 BML, fond 32, inv. 87, reg. 1188, f. 95.
- 162 BML, fond 143, inv. 276, reg. 591a, p. 578.
- 163 BML, fond 32, inv. 87, reg. 1375, f. 108.
- 164 1809-től volt itt lelkész. BML, fond 143, inv. 276, reg. 591a, p. 234, 466, 470, 485, 493, 547.
- 165 Az ifjú István néhai atya elmaradt fájárandóságának teljesítéséig nem látta el hivatása kötelességeit, melynek részeként önkényesen kizárta a híveket a templomból. Elmozdítása ugyanakkor az ő érdekét is szolgálta, mert az előjárók egy része és a rektor is ellenségesen viselkedett vele. BML, fond 143, inv. 276, reg. 591a, p. 601–603.
- 166 BML, fond 143, inv. 276, reg. 591a, p. 484.
- 167 BML, fond 143, inv. 276, reg. 591a, p. 609.
- 168 Előbbi 1809-től, utóbbi 1871-ig volt itt lelkész. BML, fond 32, inv. 87, reg. 1148. Biharszentjános (Sántion) / Református / Születések 1818–1839, házasságkötések 1824–1839, halálozások 1829–1839. f. 44, 59.; reg. 1150. Születések 1862–1875, házasságkötések 1864–1875, halálozások 1864–1873. f. 100.
- 169 TtREL, II. A Debreceni Református Kollégium iratai 1536–2001. 28. Bakóczi János adattári gyűjteménye 1536–1930. a. Főiskolai növendékek névsora 1588–1791. 3. 173.; BML, fond 32, inv. 87, reg. 655, p. 63.; Szabadi István: *Intézménytörténeti források a Debreceni Református Kollégium Levéltárában II.* Tiszántúli Református Egyházkerület, Debrecen, 2013. (Kiadványok a Debreceni Református Kollégium fennállásának 475. évfordulója tiszteletére I.) 832.
- 170 Papp, 1877. 383.
- 171 1804-től volt itt lelkész. BML, fond 143, inv. 276, reg. 591a, p. 114, 494.
- 172 BML, fond 143, inv. 276, reg. 591a, p. 574, 622.
- 173 TtREL, I.1.s.13b. 90. Figyelemre méltó, hogy a rablaskor a zsványok egyúttal Illyés feleségét is megölték, aminek hatására az incidenst túlélő esperes minden lelkészi hivatalviselőtől visszavonult. BML, fond 143, inv. 276, reg. 591a, p. 456.
- 174 Utóbbi 1848-ig volt itt lelkész. BML, fond 32, inv. 87, reg. 1056, f. 92, 107.; reg. 1057. Szalárd / Születések, házasságkötések, halálozások 1839–1854 f. 21.
- 175 Utóbbi 1861-ig volt itt lelkész. Csillag Lajos: *Bojt.* Debreceni Protestáns Lap 19. évf. (1899) 2. sz., 24.
- 176 Csökmő, 126.

- 177 1874-ig volt itt lelkész. BML, fond 143, inv. 276, reg. 591a, p. 585.; Csökmő, 657.
- 178 BML, fond 143, inv. 276, reg. 591a, p. 466.
- 179 Utóbbi 1889-ig volt itt lelkész. N.n.: *A furtai ev. ref. egyház története*. Debreceni Protestáns Lap 26. évf. (1906) 11. sz., 173–174.
- 180 1817-től volt itt lelkész. BML, fond 143, inv. 276, reg. 591a, p. 350, 622.
- 181 Utóbbi 1874-ig volt itt lelkész. BML, fond 32, inv. 87, reg. 1367, f. 97.; Királyhágómelléki Református Egyházkerület Levéltára: III. Egyházmegyék iratai. a. Bihari (Nagyvárad) Egyházmegye iratai (1823–1967). 1874. III.24. 1.
- 182 Előbbi 1807-től volt itt lelkész. Szabó Károly: *A nagykereki ev. ref. egyház vázlatos története*. Debreceni Protestáns Lap 17. évf. (1897) 47. sz., 587.
- 183 BML, fond 143, inv. 276, reg. 591a, p. 429.
- 184 BML, fond 143, inv. 276, reg. 591a, p. 477, 531, 554, 585, 645.; dos. 11/1822–1851, f. 207.
- 185 BML, fond 143, inv. 276, reg. 591a, p. 459.
- 186 BML, fond 143, inv. 276, reg. 591a, p. 477, 534, 623.
- 187 1817-től volt itt lelkész. Szabó Károly: *Adatok az ártándi ev. ref. egyház történetéhez*. Traunfeller Károly, Lugos. 1885. (a továbbiakban: Szabó, 1885) 17.
- 188 BML, fond 143, inv. 276, reg. 591a, p. 642.
- 189 Szabó, 1885. 17–19. Ennek legfőbb eleme a papmarasztás 1841. évi eltöröltése volt. TtREL, I.1.b.109. 2336c. 3–4, 6.
- 190 BML, fond 32, inv. 87, reg. 1363. Pusztaiújlak / Születések, házasságkötések 1822–1838, halálozások 1825–1838. f. 1, 5.; reg. 1365. Születések, házasságkötések, halálozások 1839–1852. f. 16.
- 191 Elmenetelét érdekes módon azzal indokolta, hogy Szentmártonban töltött 15 éve alatt rengeteg kárt szenvedett, feltehetően a lelkészi konvenció részleges teljesítése miatt. BML, fond 143, inv. 276, reg. 591a, p. 574.
- 192 Berettyószentmárton, 214–216, 244.; BML, fond 143, inv. 276, reg. 591a, p. 645.
- 193 BML, fond 143, inv. 276, reg. 591a, p. 660–661.
- 194 BML, fond 32, inv. 87, reg. 157, f. 442.; fond 143, inv. 276, dos. 11/1822–1851, f. 212.
- 195 Előbbi 1817-től volt itt lelkész. BML, fond 143, inv. 276, reg. 591a, p. 320, 471, 547.
- 196 BML, fond 143, inv. 276, reg. 591a, p. 559, 625.
- 197 BML, fond 143, inv. 276, reg. 591a, p. 415, 518, 633.
- 198 BML, fond 32, inv. 87, reg. 1383, f. 30.
- 199 Kiss Antal: *Adatok a berettyó szent-mártoni ev. ref. egyház történetéből*. Debreceni Protestáns Lap 24. évf. (1901) 45. sz., 710.
- 200 BML, fond 143, inv. 276, reg. 591a, p. 644.
- 201 BML, fond 143, inv. 276, reg. 591a, p. 611, 651.
- 202 BML, fond 143, inv. 276, dos. 594/1837–1853, f. 114.; dos. 31/1844, f. 19.
- 203 BML, fond 143, inv. 276, reg. 591a, p. 498, 518, 544.
- 204 Noha 1830-tól hivatalosan már újlaki lelkész volt, az üresen maradt pósalakai eklézsiában 1831-ig ő szolgált be. BML, fond 32, inv. 87, reg. 927. Pósalaka / Születések, 1827–1846, házasságkötések 1822–1846, halálozások 1827–1838. f. 2–3.
- 205 BML, fond 143, inv. 276, reg. 591a, p. 471–472.
- 206 BML, fond 143, inv. 276, reg. 591a, p. 552.
- 207 BML, fond 143, inv. 276, reg. 591a, p. 609.

- 208 BML, fond 143, inv. 276, reg. 591a, p. 581.
- 209 BML, fond 143, inv. 276, reg. 591a, p. 620. Bár a folyamodó nyilatkozatát a traktus nem találta elég megalapozottnak, Szűcs neve évekre összefonódott kereki szolgálatával, hiszen segédlelkészi fizetségéért 1837-től 1841-ig pereskedett az elhunyt prédikátor özvegyével. p. 620, 632, 666.
- 210 BML, fond 143, inv. 276, reg. 591a, p. 514–517.
- 211 BML, fond 143, inv. 276, reg. 591a, p. 665–666.
- 212 BML, fond 143, inv. 276, reg. 591a, p. 425.
- 213 BML, fond 143, inv. 276, reg. 591a, p. 533.
- 214 BML, fond 143, inv. 276, reg. 591a, p. 608.
- 215 BML, fond 143, inv. 276, reg. 591a, p. 452.
- 216 BML, fond 143, inv. 276, reg. 591a, p. 508.
- 217 BML, fond 143, inv. 276, reg. 591a, p. 519, 536.
- 218 BML, fond 143, inv. 276, reg. 591a, p. 574.
- 219 A kellemetlenség abból a félreértésből adódott, hogy Csanádi az egyháznak általa adományozott ingatlant néhány izben még az átruházás után, közvetlenül elhunytá előtt is használta, ezért felesége örökölt jószágként tekintett rá és tartotta a jogát hozzá. BML, fond 143, inv. 276, reg. 591a, p. 538–539, 555.
- 220 BML, fond 143, inv. 276, reg. 591a, p. 627–628, 642, 652, 660.
- 221 Lásd a mezőtelegdi (1830), bojti (1835) és 1838-ban a kismarjai, mezőkeresztesi és nagykereki lelkészek asszesszorrá esketésekor megfigyelhető tendenciát (a püspökiét nem ismételtem). BML, fond 143, inv. 276, reg. 591a, p. 535, 581, 629. Jelentékenyebb (negyed vagy fél százalékos) pozitív tendenciaváltás és növekedés csak a bihari Szokolay József egyházmegyei pénztárnok ülnökké (1826), illetve a szalárdi Takács Dániel aljegyzővé választásánál látható (1836; 5.1–5.2. ábra). p. 464, 601.
- 222 Példa erre az 1814-ben még a Békési Egyházmegyéhez tartozó pankotaiak esete. Dávidházi János ágyai lelkész – ülnökként és Pankotán gyakran megforduló szőlőbirtokosként – számos hivatali ügyben maga pártfogolta az éledező református közösséget, ami megtévesztette a helyi előjárókat, és egyenesen tőle kértek tanítót és papot maguk közé, a neki címzett levélben pedig szeniornak szólították, „mint a’ Krisztust a’ Sidok”. Dávidházi ezt követően tisztázta számukra, hogy ő nem esperes, és az esperest érintő ügyekben Hódmezővásárhelyre kell levelet írniuk. A pankotaiak ezt követően a ló túloldalára estek át, mert az interimális szolgálatot ellátó Kiss János erdőhegyi lelkipásztor személyes sérelmei miatt Dávidházi ellen szította őket, így ő lett a bűnbak, amiért nem kaptak állandó prédikátort. TtREL, I.29. I.29. Békés-bánati Egyházmegye iratai 1606–2009. i. Egyházközségekre vonatkozó iratok 1765–1979. 209. Dávidházi János viszonya a pankotai gyülekezettel. 1814.VI.2. Mindez arra utal, hogy egy lelkész közösség általi megítélése sokkal inkább a pillanatnyi hangulat és érzelmi benyomás, mintsem a klérusi szervezetrendszerben betöltött pozíció függvénye volt.
- 223 Szabadi István (szerk.): *„Mindenek jó rendel és ékesen légyenek Ti Közöttetek...” A Békési, Bihari, Érmelléki és Nagybányai Református Egyházmegyek vagyonszeztársági jegyzőkönyvei 1809.* Tiszántúli Református Egyházkerület Levéltára, Debrecen. 2016. (Editiones Archivi Districtus Reformatorum Transtibiscaniae XIX.)